

FÜGGELÉK¹

<i>Exequiarium Coeremonialium</i> címlap-----	2
Háportoni Forró Pál <i>Intelem</i> -----	3
Bojti Veres Gáspár <i>Praefatio</i> -----	4
<i>Első könyv</i> -----	8
Geleji Katona István első beszéde -----	11
<i>A gyászmenet elindul Kolozsvárra</i> -----	18
Balai Mihály első beszéde-----	20
Bojti Veres Gáspár elégiája -----	24
Mindszenti Gábor beszéde -----	28
<i>Az APOTEÓZIS második könyve</i> -----	30
Balai Mihály második beszéde -----	31
Martinus Opitzius beszéde -----	35
Geleji Katona István második beszéde -----	39
Szilvási K. Márton <i>Disputatio de Coelo</i> részletek-----	43

¹ A Függelék az *Exequiarium* néhány szövegének a fordítását tartalmazza. Ezek a Bojti Veres Gáspár szerzői szövegeinek részletei és néhány beszéd és Bojti gyászversének tartalmi fordítása. Ez utóbbi közlésében az érthetőség végett a versmondatoknak megfelelő disztichonok sorszáma szerepel. Szilvási Disputációjából vett részleteket Geleji második beszédében megjelenő csillagászati ismeretekhez szántam kortársi illusztrációként. Mivel a függelék nem kívántam a törzsszöveghez keverni, önálló lapszámozással láttam el.

FELSÉGES

Fejedelemasszony Úrnő, KÁROLYI ZSUZSÁNNÁ,

A *SZENT RÓMAI BIRODALOM*,
Erdély fejedelemasszonya, Magyar Királyság részeinek
Úrnője, a Székelyek Ispánja,
Opoliának és Ratiboriának Hercegnője

HALOTTI Ceremóniáinak

KÉT KÖNYVE

*Amelyek azoknak a beszédeit, énekeit tartalmazzák, akik a halotti Pompát
virrasztó fényükkel ékesítették*

GYULAFEHÉTVÁRT

A Szent Római Birodalom és Erdély Fejedelmének megbízásából

NYOMTATTÁK

Válaszúti András és Meszlényi Márton

Üdvösségünk MDCXXIV. évében

A nyíltszívű olvasóhoz szóló

Intelem

Itt ez a könyv nemrég panaszos gyászban született meg,
 Íme sötét leplű Múzsám nyújtja feléd.
 Ó itt úgyse találsz mást, mint bús férfikesergést,
 Édesanyák könnyét és szomorú sóhajt
 5 Elhallgattak a hárfák, hallgat a líra a lant is,
 Nem pendíti a húrt Apolló maga sem.
 Nemcsak nagy fejedelmünk felséges palotája,
 Sír Hungária is Dácia véle zokog.
 Hírlik, a könny hullámaintól áradt a Tiszánk meg
 10 És a Szamos, a Maros, még a vén Duna is.
 És nagyurunk? Lehetett ott gyász fájóbb az övénel,
 Hisz szeretett hitvest vett el tőle a sors?
 Mily sok könnye omolt és hányszor tört fel a sóhaj
 Mélyen a lelkéből, ajkairól a panasz!
 15 Volt-e olyan ugyanis, aki nem gyászolta az úrnőt,
 Őt az erény ékes példáját, tükörét?
 Mert az olyat csak oroszlán szoptathatta, nevelte,
 Vagy vaspáncél van keble s a szíve körül.
 És közösen a királynőt elsirató panaszunkról
 20 Hogy tudjon ezután majdan a tiszta utód,
 Mindeme könnyet, jajt művé alakítva akarta
 Könyvbe kinyomtatni felséges nagyurunk.
 Mert így élhet az isteni **Zsuzsannának** erénye
 Emberi elmében, lélekben s ajakon.
 25 Így olvassad ezért éber figyelemmel e könyvet:
 Élőként se feledd Léthe sötét vize vár.
 Jót cselekedve életedet nemesítsd, hisz a fénylő
 ISTENI országba jóság szárnya emel.

Háportoni Forró Pál, a Felséges Fejedelem udvari embere

FELSÉGES ÉS LEGHATALMASABB

FEJEDELEMNEK,
GÁBRIELNEK,
 ISTEN KEGYELMÉBŐL a SZENT

Római Birodalom, Erdély
 fejedelmének, a Magyar Királyság Részei Urának,
 a Székelyek Ispánjának, Opolia és Ratiboria Hercegenek,
 legkegyelmesebb Uramnak
most és mindörökké boldogsága légyen

A kegyességet, amely az Isten tiszteletére vagy a feddhetetlen becsületre készséges emberek rendjét elkülöníti az epikureusok evilági, földhöz ragadt és rend nélkül való életének szennyétől – Nagyságos Fejedelem –, miként azt a bölcsek közül sokan állítják, szorosan összefüggő hármasság alkotja. Ez a vallásos, a közéleti és a családi kegyesség.² A kegyesség ugyanis olyan lelkiállapot, amely lelkünket valamiféle néma tisztelettel vagy vallásos érzülettel köti Istenhez, a hazához, vagy azon rokonainkhoz, akik számunkra nyilvánvalóan kedvesebbek. Ezért nyilvánvalóan szükséges az is, hogy ugyanakkor erre a három tárgyra, Istenre, hazára, amelyben szeretteink élnek, és a családra – mintegy változatlan célokra irányítsa.

A vallásos kegyesség pedig a lelket eltöltő olyan állapot, amely a tisztelet legkiválóbb nemével fordul Isten felé, a szent kijelentések isteni könyvének tanítása szerint, mivel ezekkel egylényegű. Innen származik – mint tartják – az istenfélelem és Isten őszinte tisztelete. Ez mutatta meg erejét Ábrahámban, Izsákban, Dávidban, Sámuelben, Jozafátban, Illésben, Elizeusban, Dánielben³ és társaiban és sok ezer szentben, akik a legkegyetlenebb szenvedések közepette inkább levetni kívánták e törekeny test porhüvelyét, mint akár a legcsekélyebb mértékben is letérni az őszinte kegyesség ösvényéről. Ez a kegyesség ugyanis másokban soha, csak azokban teljesedik be, akiket az Isten igaz egyházának kebele táplált. Noha a pogányok többsége is a természet fényétől vezetve, felismerte, hogy létezik az Isten, sőt a kegyesség szentségének néhány rendkívüli megjelenését hamis isteneik és bálványaik tiszteletével érvényre is juttatta, annyira, hogy jósjelek, állatáldozás, fogadalmi ajándékok, engesztelő áldozatok és madárjósítás nélkül már semmi nagyobb jelentőségű dologba nem kezdtek – mint az a rómaiakról köztudott.

² *Thom. s. secundae q. 80. at 1* – Thomus. Secundi secundae quaestio 80. 1. articulus – *Utalás Aquinói Tamás A teológia foglalata* című művének 80. kérdésére. (Az *Exequiarum* kötet eredeti marginálisait félkövér dőlt betűkkel jelzem megkülönböztetve a szövegmagyarázó jegyzetektől – Az eredeti nyomtatvány latin szövege folyamatos és tagolatlan A fordítást a könnyebb értés végett értelem szerint bekezdésekre tagolva közlöm. M. Gy.)

³ *Ábrahám*: Isten vele kötötte meg szövetségét, és Izrael népének ősatyjává tette. Istenbe vetett feltétlen hite alapján minden hívő atya is egyben. Róma 4,12-13, Gal 3,6-7. *Izsák*: Ábrahám fia, engedelmesen követte atyját, mikor Ábrahám Isten akaratát követve, feláldozni kívánta őt. *Dávid*: a zsidó nép második királya. A hite bátorította arra, hogy szembeszálljon Góliáttal, aki Isten nevét gyalázta. *Sámuel*: A zsidó nép bírása és prófétája. Silóban az Úr szövetségládája körül szolgált, és tiszta hitéért nyert Istentől bölcsességet és tekintélyt. *Jozafát*: Júda negyedik királya volt, Kr. e. 870–848-ig uralkodott. Isten tiszteletének tisztaságát állította helyre, megszüntetve Asera termékenység istennő pogány kultuszát. 2 Krón 17,1-6. *Illés*, *Elizeus*: próféták, Isten tiszteletéért küzdöttek Izraelben az idegen Bál kultuszával szemben. *Dániel*: Júdából származó előkelő ifjú, aki túszként került Babilonba. Nabukodonozor király tiltása ellenére is ragaszkodott Istenéhez és vallása törvényeihez, Dán. 1,8.

Ez azonban inkább babonás istentelenség, és nem olyan Istenhez illő tisztelet, mint ami a kegyesség.

A közéleti kegyesség, amely a haza és a rokonok iránti érzett hihetetlen és mindent akadályt legyőző szeretettel tölti el a lelket, a legtöbb pogány nép nevét ragyogóvá tette. Némelyek ezt a rokonaiknak igen válságos helyzetében tették nyilvánvalóvá, mint Damon és Pythiasz, mások a legőszintébb baráti kapcsolat tiszteletében, mint Pyladesz és Oresztész vagy Thezeusz és Pyrrhitosz,⁴ sokan pedig a haza függetlenségéért viselt háborúban, vagy a hazáért vállalt hőstettekben, amint ezt Kodrusz, Athén királya tette, aki – a költő szavával mondom –, halni ki nem félt a honért.⁵ Ugyanis midőn az athéniak és a dórok között egy régi viszályból sérelem támadt, melyet a dórok fegyverrel akartak megtorolni, ő a háború sikere felől jóslatot kérve, azt a választ kapta, hogy Athén csak a királyuk elvesztése árán fog diadalmaskodni. Ő pedig megváltoztatván külsejét, rongyos ruhát öltött, száraz rőzszenyalábot vett a nyakába és a legcsekélyebb félelem nélkül az ellenség táborába ment. Ott a körülötte lévő katonák tömegében az egyiket késsével hátulról megsebesítette, az pedig megölte őt. Így háritotta el hazájáról a fenyegető veszélyt.⁶

A spártai Leonidas pedig hatszáz polgártársával Thermopylénál szembeszállt egész Ázsiával, és állhatatos bátorságával a szárazon és vízen hatalmas Xerxészt teljesen kétségbe ejtette. Végül, miután a védekezésre alkalmas helytől megfosztották, inkább harcban kívánt elesni, mint elhagyni azt az őrhelyet, melyet hazája jelölt ki a számára: arra tett esküt, hogy egész Görögországért haljon meg. Ugyanez a Xerxész, midőn elégtételt követelt azért, hogy követeit a nemzetközi jog sérelmével a spártaiak megölték, fegyverrel kívánta megtorolni ezt, hacsak nem küldenek elé olyanokat, akik halálukkal kiengesztelik az elkövetett gyalázatot: Bulisz és Szpertész⁷ önként ajánlották fel magukat, hogy, ha úgy kívánja a sors, hazájukért vérüket ontassák, és maga Xerxész előtt életüket felajánlva, megálljanak.

Megfeledezhetnek-e a rómaiakról, akiket sem birodalmuk nagysága, sem katonai vitézségük, sem hazájuk iránti kegyességük tekintetében nem ért utol senki? Ne említeném Scaevolát, akit, nem lelkiereje, hanem csak a keze akadályozott abban, hogy megölje Porsennát, aki igen kemény ostrommal Rómát szorongatta? Megfeledezhetnek-e Marcius Attilius Regulusról, Aemilius Paulusról, aki, – amint a költő mondja – életét hősként odadobta, vagy Marcus Curtiusról, Quintus Caeditiusról és a két Deciusról, akik a latin és a gall háborúban magukat feláldozva rótták le a haza iránti halhatatlan kegyességüket.⁸ Úgy gondolták, nemcsak szép és dicső, hanem kegyes dolog is a hazáért keresni a halált.

⁴ **Phintias** (az Exequiarum *Phytias* alakban közli) és **Damon** a szyrakúzi pythagoreus közösség tagjaként jó barátságban voltak. Dionysziosz, a sziget tyrannosza Phintiast felségsértéssel vádolta. Barátja kezességet vállalt érte, és ügye tisztázására elengedték. Damon az utolsó pillanatban megérkezett, és így kölcsönösen megmentették egymást a haláltól. – **Oresztész** Agamemnon és Klytheimnesztra fia. Apja megölése után és Phocisba menekítik. Itt lett a barátja **Pyladész**, a király fia. Együtt állnak bosszút Aigiszthoszon. – **Thezeusz** Athén mondai királya, **Pirithousz** pedig a laphitaké. Együtt mentek az alvilágba, Proserpina kiszabadítására, de Pirithousznak nem sikerült visszatérnie.

⁵ *Iust. Lib. 2. pag. 22.* – A „halni ki nem félt a honért” *patria non timidus mori* – idézet Horatiustól III. C. 19,2. A törzsszövegben Devecseri Gábor fordítása szerepel.

⁶ *Iust lib. 2. pag. 28.*

⁷ *Herod libro. 7.*

⁸ **Marcus. Atilius Regulus** az első pun háború során karthágói fogságba esett. A punok hazájába küldték, hogy a békekötésre bírja a szenátust. Előtte azonban esküvel kötelezték arra, hogy ha nem sikerül erre rávennie Rómát, akkor visszatér Karthágóba. Regulus azonban a háború folytatására ösztönözte a szenátorokat, majd esküjét megtartva, visszament Karthágóba, ahol halálra kínozták. **Lucius Aemilius Paulus** konzul 216-ban elesett a Hannibál ellen Cannanál vívott csatában. **Marcus Curtius**: Livius szerint (AUC III. 7.) Kr. e. 362-ben a Forum közepén egy mérhetetlen mélységű szakadék támadt, amelyet az istenek tanácsára csak azzal lehetett betömni, ami Róma számára a legfontosabb. Curtius megértette, hogy ez a fegyver és a vitézség, és felkészített lovával teljes fegyverzetben a mélységbe ugrott. A „**két Decius**” a római hagyomány szerint a Deciusok három nemzedékének azonos, Publius Decius Mus nevű alakjához kötődő mondáról van szó. A nagyatya Kr. e 343-ban a latinok ellen, a fia 295-ben a samnisok ellen vívott háborúban, az unoka pedig 279-ben a Pyrrus elleni asculumi csatában esett úgy, hogy a

A családi kegyesség pedig az a természettől meglévő lelki hajlandóság, amelyet a szülők a gyermekeik, a gyermekek pedig a szüleik iránt, s ugyanígy a jogszerető fejedelmek éreznek alattvalóik iránt,- hiszen mi különbség van a kiváló fejedelem és a kiváló szülő közt. Ez köti a férjeket feleségükhöz, a tanárokat tanítványaikhoz. Ennek is az isteni íge az alapja, hiszen mi mást tanít a Nagy Isten az ötödik parancsolatban az anya és az apa kedves nevére: *Tiszteld anyádat és apádat!* Ugyanerre intenek az apostolnak ezek a szavai: *Tanulják meg, hogy elsősorban saját házuk népét becsüljék meg, és hálájukat szüleik iránt róják le!* majd pedig ezek: *Ha pedig valaki övéiről és főként a háznépéről nem gondoskodik, az megtagadja a hitet, és rosszabb a hitetlennél.*⁹

Ezért aztán a Szent Ótestamentum minden igehirdetője gyakran tanította arra a kiválóságokban állhatatos királyokat, fejedelmeket, a tiszteletre méltó bírákat és véneket, hogy a nekik alárendeltek jogtalansággal és méltatlan dolgokkal ne nyomják el, arra is intettek, hogy a kegyességnek minden kötelességében az urak a szolgálkat, a férjek asszonyukat, és azok is ezt viszonzva, a másikat megelőzzék.

Ábrahám ezért feleségének, Sárának nemcsak addig volt kegyes és tiszteletreméltó segítője és védelmezője, amíg az élt, hanem midőn az élők közül elszóltatott, a Hebronon, a hitteusok földjén vett barlangot, és hitvesének díszes sírhelyül ékesítette fel.¹⁰ Jákob is, midőn a feleségére, Rebekára lesújtott a végzet, tiszteletére díszes emlékoszlopot emelt. József pedig, midőn apja, Jákob minden élők útján eltávozott,¹¹ bebalzsamoztatta őt, miután az egyiptomiak is hetven napig siratták, nagyszerű készüléttel, a Fáraó szolgálainak kíséretében, az előkelők seregével, lovasok és szekerek sokaságával kivonulva, Kánaán földjén temette el őt. Józsefet is sok idő múltán a testvérei nagy kegyességgel megsiratták, és Kánaán földjére vitték.

Többen is gyakorolták ugyanezt a családban meglévő kegyességet, némelyek szüleik, mások a feleségük iránt. Aeneas az apját, Anchisest vette vállára, és így mentette ki Trója lángjainak viharából. Ekképpen dicséri őt a költő:

Őt én dárdaesőből és lángból kiragadtam,
Vállamon én hoztam ki az ellenség közepéből.¹²

Az ifjú Publius Scipio is megmentette atyját, Lucius Scipiót, akin Ticinumnál csaknem erőt vettek a punok.¹³ Cnaeus Martius Coriolanus is, akit száműzetésbe űztek, majd az ellenséges volscusok vezére lett, és győztesként senki könyörgésére nem hajlott. Azonban Veturianak és feleségének, Volumniának a szavai, aki két kicsiny gyermekét is magával hozta, meggyőzték őt, és megkímélte Róma falait.¹⁴ Kell-e említenem Kleobiszt és Bithont?¹⁵ Anyjukat, az argoszi papnőt kocsira ültették, és mivel nem voltak lovaik, a városból a szentélyébe húzták. Numa Pompilius a feleségét, Tatiának, Tatiusz szabin királynak a leányát életében igen szerette, s midőn pedig a végzet kegyetlensége folytán elvesztette, nagyszerű síremléssel díszítette a sírját. Antoninus Pius pedig hitvesét, Faustínát az istennők sorába emelte.

Mindezeket azért sorolom fel, ó felséges fejedelem, hogy megértsed: te a hármassal megerősítve, egész életed folyamán nem cselekedtél másként, mint ezek a kegyes kirá-

győzelem érdekében az alvilág isteneinek ajánlotta fel életét. Azok ugyanis az egyik féltől a sereget, a másiktól pedig a vezért kívánták maguknak. – „életét hősként odadobta” – *animae magnae prodigum* – Horatiustól C. I. 12 37-38. A törzsszövegben Bede Anna fordítása.

⁹ 1. Tim. 5. vers. 4. 8.

¹⁰ Gen. 23. 2. v

¹¹ Gen. 35.

¹² Aeneis VI, 110-111. Kartal Zsuzsa fordítása

¹³ Livius AUC XXI, 46.

¹⁴ Livius AUC II. 40.

¹⁵ Cic lib. 1. Tusc. Herod. libro. I.

lyok, fejedelmek és hőroszok, akik igen kiváló nevet és halhatatlan emlékezetet hagytak az utódokra.

Mivel a Nagyszerű és Hatalmas Istent azzal a kegyességgel, mely az isteni ige parancsolataiból nyilvánvaló, ifjúkorod óta úgy tisztelted, mint aki mindig kegyes hozzád, (hiszen az isteni akarat tisztelőinek minden dolga jó szerencsével jár) és ügyed kedvező kimenetelében felékesítve odáig jutottál, hogy Nagyságod sikeréről ugyanúgy merek szólani, amint a költő Theodosiuséről

Istentől, te nagyon szeretett, te vezérled az étert,
és a szövetséges szelek is kürtszódra kijönnek.¹⁶

Oly fáradhatatlan igyekezettel védelmezed már néhány éve a hazát az életnek, sorsnak e jelenlegi válságában is, hogy méltán tartják rólad, Kodrussal Scaevolával, Deciussal, Leonidással és mindazokkal, akik a hazáért éltek, nem csupán egyenrangú vagy, hanem fölül is múlod őket. Azt, hogy Felséged milyen nagy igyekezettel pártolta, és nem lankadó, atyai figyelemmel segítette honfitársait és udvari embereit, mindenki tudja. Úgy vélem, nincs közülük egy sem, aki jótéteményeidről szívtelenül megfélemlkezve, ne emlékezne arra, hogy Nagyságod kegyének és jóindulatának fénysugaraival ragyogtak rá. Némelyek alacsony sorból tisztségre, bíborhoz jutottak, mások szinte az eke szarva mellől emelkedtek méltóságra és hivatalokra. Nagyságod bőkezűsége által némelyek mezőket, mások városokat és gazdagságot, mások pedig méltóságot, szereztek, sokan pedig a Szent Lélek ajándékának mértéke szerint jó tudás birtokába jutottak.

Mindenkinél inkább azonban a jó emlékezetű Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony Nagyságod életének társát, míg életének ideje tartott, nemcsak különféle jótéteményekkel ajándékozta meg Nagyságod, hanem lángoló hitvesi szeretettel szerette is, és midőn a halál elragadta őt az életről nagy kegyességgel elvirágoztatva, nagy méltósággal eltemette. Azt is elrendelte, hogy a fejedelemasszony emlékezete nyomtatásban legyen megőrizve, és így hagyományozzák a késő utódokra. Idézd fel, ó Felséges Fejedelem, jóságos és kegyes lélekkel az ő kegyességének jó emlékezetét, és egyben a tiédet is, melyet mint örökkévalót ábrázolnak itt e könyvek, hogy Nagyságod kegyelméből és jóindulatából az Úrban elhunyt Fejedelemasszony neve és híre még szelídebb ragyogást nyerjen. A mi törekvésünk pedig, mely szerény ugyan, de méltó Felséged méltóságához, az, hogy Nagyságod erényének és vitézül, és ragyogóan viselt dolgainak minél nagyobb magasztalására legyen hivatva. Kívánom, Felséged változatlan szerencsével és sikerrel uralkodjék!

Gyulafehérvárott április idusán.
Az Úr MDCXXIV. évében.

Felséged legalázatosabb híve

¹⁶*Onimium dilecte Deo, cui militat aether, / Et coniurati veniunt ad classica venti* Az idézet Claudianusnak Honorius consullá választásáról szóló panegyricusából való és a 96-98. sorokból van összeszerkesztve. M. Gy. Ford.

Bojthi Veres Gáspár
Első könyv

A Krisztus születése utáni MDCXXII. évben, miután eltávozott a polgárháború félelme, és a Ferdinánd császárral megkötött béke kezdetén, midőn a sok diadaláról nevezetes Gábel fejedelemnek úgy tűnt, hogy teljes boldogságához már semmi nem hiányozhat, már amennyire ezen a sok változásnak kitett világon az ilyesmi lehetséges, a sors hirtelen változó ereje, amely semmit nem hagy örökké boldog állapotában, kinyújtotta rá szörnyű kezét. Mert Károlyi Zsuzsannát, a kegyességéről nevezetes fejedelemasszonyt, a legkedvesebb hitvest végzetes és kegyetlen betegség keserve szállta meg, noha bátran és nagyszerűen viselte sorsát, szemének ragyogó fényét elhomályosította.

Ez a kiválóságáról nevezetes asszony, elsőszülött gyermeke volt KÁROLYI LÁSZLÓNAK és SZINI KLÁRÁNAK. Megismervén a legnagyobb erényeket, több mint tizenhat évig élt tiszta házasságban, és kedves volt felséges ura számára, akinek két szép és okos fiút is szült, de ezeket a végzet kegyetlensége idő előtt, még a bölcsőből ragadta el. Minden szerencsében és minden méltóságban urának társa lévén, az Úr MDCXIII. évében november kalendája előtti tizedik napon¹⁷ az erdélyi rendek egy szívvel és lélekkel mint férje méltóságának részesét fejedelemasszonnyá választották. Az Úr MDCXX. esztendejében, sextilis hó kalendája előtti nyolcadik napon¹⁸ Besztercebányán, e felvidéki városban Magyarországnak, Dalmáciának és az összes többi társországnak legteljesebb egyetértésével férje kiválóságának részesekét a választott királyné méltóságára emelték.

Mivel azonban természetétől fogva tartózkodott a borivástól, egész élete során mértéktelenségre törekedett, és csak hideg vizet ivott, a hideg nedvek egy helyre gyűltek a testében. Ezért esett gyógyíthatatlan betegségbe, melyet hihetetlen lelkierővel viselt, nagy hálákat adván az Istennek, aki mindent bölcsen igazgat, és keserűséggel szokta mérsékelni a nagyon sikeres kimenetelű dolgokat. Volt egy kis remény arra, hogy az orvosok ideig való segítségével visszanyerje az egészségét, midőn a méltóságos fejedelemnek Erdélybe kellett utaznia, hogy május elsejére országgyűlést hirdessen, és az ő lelke is hajlott arra, hogy vele menjen, talán azért, hogy a kellemesebb erdélyi levegőt élvezhesse.

Kassáról április idusa előtti hatodik napon elindulván,¹⁹ állapota nem romlott, és ez minden jó szándékú embert megerősített óhajtott reményében. Hunyadnál azonban, - ez a helység a híres Bánffy nemzetségtől nyerte nevét – megállni kényszerültek, mivel úgy érezte, hogy a betegsége súlyosbodik. Noha a fejedelem parancsára néhány tudós sietett hozzá, hogy segítsenek rajta, a betegség hevét azonban a borogatások csak mérsékeltek, de nem szüntették meg.

Május nonéja előtti harmadik napon²⁰ éppen a Megváltó Jézus Krisztus mennybemenetelének ünnepén ágnak esve, nagy szomorúság közepette Kolozsvárra érkezett, és Gellényi Imre utódainak nagyszerű házában szállt meg.²¹ Május idusát előző hetedik napon úrvacsorázott és három napon át különféle vigasztalásokkal üdítette a lelkét, melyek tovább éltették. Mindenek előtt az Örök Istennek adott hálát a neki nyújtott összes javaiért. Kérte Őt, adjon neki ebből az életből az égi otthon felé szelíd elköltözést, majd felséges urának mondott köszönetet tiszta és igaz házastársi szerelméért, gondoskodásáért, oltalmazásáért, és ő is szintén az Isten oltalmába ajánlotta. Azután méltóságos Kákonyi István, a kiváló és próbált hűségű férfiút, majd Gáspár Jánost, udvarmesterét, aki hűségesen, és bölcsen járt el ügyeiben, név szerint szólítván, intette őket arra, hogy minden körülmények között felséges férjének javát szolgálják, mindig a békes-

¹⁷ 1613. október 22.

¹⁸ 1620. július 25. sextilis hó augusztust jelent.

¹⁹ március 27.

²⁰ Május 5-én, ekkor nagycsütörtök ünnepe.

²¹ ad aedes magnificas haeredum Emerici Gellenii

ség szerzői legyenek, és az előkelők elégedetlenkedését, mert oly sokszor megesik az ilyesmi, erejükhöz képest csendesítsék le. Május idusa előtt a negyedik napon,²² midőn rátört az éj, altatószeret vett be, aludt egy keveset, felébredt, elbágyadt, szinte szunnyadozóhoz volt hasonló, és éjjel két óra tájban megfogta felséges ura kezét, majd a Megváltó Úr JÉZUSban szelíden örökre elnyugodott.

Így, felemelkedvén a fejedelmi méltóság fokain át a királynői felségig, abban a városban halt meg, amelyben vagy tizenhat éve oly szép reményekkel ünnepelte nászát, ahol nyolc évvel, hat hónappal és húsz nappal azelőtt a fejedelmi méltóságra emelkedett, hogy az isteni elrendelés közbenjárásával ugyanabban a városban nyerje el az égi dicsőséget is, ahol a földit megszerezte.²³ A termete közepes nagyságú, alakja különleges, szépsége igen kellemes, erénye páratlanul tiszta volt; a feje, válla és egyéb tagjai egymással csodás harmóniát alkottak, az arca értelmes, és több volt benne a királynői fenségből, mint nőies bájból. Lelkülete jóságos és vallásos, inkább hajlott az imádságos alázatra, minthogy a mulandó ember esendő dolgaival legyen elfoglalva.

Amint a halálának híre elterjedt, asszonyok tömege, udvari emberek csapata szaladt ki a környező házakból felriadva, és áradó könnyekkel siratták az Úrnőt, az előkelő szüzek pedig hajukat tépve, arcukat karmolva, keservesen jajgattak. Siralomtót visszhangzott minden. Életének legdrágább társa, a legnehezebb időkben is szíve gondjának enyhítője, maga a fejedelem is gyászolt, levetette bíboröltözetét. A testőrök is megváltoztatták a ruhájukat és hadi jelvényeiket, az ország előkelői pedig, akik, mint általában, nagy számban voltak jelen az országgyűlésen, mivel a gyászeset immár ismertté vált, ehhez illően öltöztek.

A következő napon, a királynőhöz illő módon, ékszerekkel díszített testet bíbortakaróval borított ágyon egy nagyobb ebédlőteremben ravatalozták fel, hogy mindenki megtekinthesse, majd három nap múlva, mivel már szaga kezdett lenni – meleg volt akkor az idő – leszurkozott koporsóba helyezték. A fejedelmi tanács azt látta jónak, hogy az országgyűlési teendőit időleges megszakítja, a testnek Gyulafehérvárra való ünnepélyes elvitelét egészen június kalendéja előtti kilencedik napra²⁴ halasztja el. Eközben serényen hozzáláttak, hogy a szertartásról, a díszekről, festésekről, jelvényekről és az ezekhez szükséges eszközökről gondoskodjanak aszerint, kinek mi volt a feladata. A tekintetes szuperintendens úr²⁵ leveleket küldött az egyházi személyeknek, melyekben arra intette őket, hogy gyászbeszédekkel, prédikációkkal és énekekkel készülvén, június kalendéja előtti nyolcadik napon²⁶ minél többen jelenjenek meg az összes eklézsia dajkjának gyászmenetében.

Eközben, hogy meg ne szakadjanak a gyász szent munkálatai, az Istennek szent férfiak úgy határoztak, egymást váltva különböző szónoklatok boldogító hirdetésével foglalkoznak, hogy a sorscsapás miatt elkeseredett szíveket megújítsák, és hogy az örökkévalóságra törekvő lelkeket még inkább az égi korona elnyerésére lelkesítsék. Legelőször, midőn a testet a koporsóba tették, Milotai István, udvari prédikátor tartott igen szabatos beszédet, mely teljes volt a legkülönfélébb vigasztalásokkal Istennek ez az igéje alapján: *Egy rövid szempillantásig elhagytalak, és nagy irgalmassággal egybegyűjtlek; Búsulásom felbuzdultában elrejtém orcámat egy pillantásig előled, és örök irgalmassággal könyörülök rajtad; ezt mondja megváltó Urad.*²⁷ Ugyanakkor a legalkalmasabb szavakkal a sírnak ajánlotta az élettelen testet. Ugyanő a Szent lélek kitöltésének ünnepén a kolozsvári székesegyház szószékéről az Apostolok cselekedeteiből

²² Május 12-én

²³ ut divina interveniente ordinatione coelestem in eadem, in qua terrenam consecuta fuerat dignitatem nancisceretur urbe gloriam

²⁴ Május 23-ára

²⁵ Keserői Dajka János

²⁶ Május 24-én. A továbbiakban Bojti nem a római naptár szerint közli a dátumokat.

²⁷ *Isaiae 54,7* – Ézs. 54,7-8. Az igéket nem a *Halotti Pompa* változatában, hanem a Revideált Károli fordítás szerint közöltem. (M.Gy)

a Szent Lélek istenségéről okosan értekezett, és a fejedelem és néhány jó ember lelkét a keserű mélységéből felemelvén, a test és a vér misztikus közösségével a üdítette fel.²⁸

A következő napon Gyöngyösi András, a kolozsvári református eklézsia főpásztora mondott művészien kidolgozott beszédet Pálnak ez az igéje alapján. *Tudjuk, hogy azoknak, akik az Istent szeretik, minden javukra van.*²⁹ Őt szent munkájában Keserői Dajka János, az erdélyi helvét hitvallású egyházak szuprintendense, a gyulafehérvári egyház előljárója, udvari prédikátor követte, és Dávidnak ezt a versét hozta elő örömdetes vigasztalásul: *Sok baja van az igaznak, de valamennyiből kimenti az Úr. Megőrzi minden csontját, egy sem töretik meg azokból.*³⁰ Május 20-án Milotai István tartott igen tudós beszédet Iób könyvéből *Ímé, boldog ember az, a kit Isten megdorgál; azért a Mindenhatónak büntetését meg ne utáld! Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak.*³¹

Május 22-én a szuperintendens úr³² a Megváltónak e nyilvánvaló kijelentéséről szóló világos beszéddel: *Én vagyok a feltámadás és az élet: a ki hisz én bennem, ha meghal is, él.*³³ Végül, a gyászmenet indulása előtti napon,³⁴ Szilvási Márton, bánffyhungyadi lelkipásztor mondott választékos beszédet a palotában, Jóbnak ezen igéje alapján: *Asszonytól született ember rövid életű, és háborúságokkal bővelkedő. Mint a virág, kinyílik és elhervad, és eltűnik, mint az árnyék, és nem állandó.*³⁵ Május 23-án Gyöngyösi András Jób alapján mondott komoly buzdításokat: *Mezítelenül jöttem ki anyám méhéből, és mezítelen térek oda vissza.*³⁶

Mihelyt felvirradt a nap, mely egyben az ünnepi gyászmenet napja is volt, minden rendből összegyűlt sokaság töltötte meg a teret. Maga a fejedelem az ország válogatott előkelőivel a Gellényi-ház boltozatos kapujában foglalt helyet, ahonnan a koporsót majd el fogják mozdítani, s e kapuzatot gyásszal bevont ülőhelyekkel rendezték be. A selyemmel kétszer körülvett gyászpadoth³⁷, művészi módon kimunkált, nyíló liliomokat mintázó arany és ezüst kapcsokkal díszítették, aranyozott ezüstszegekkel tarkították, és mindenfelől az ősi királyi címet helyezték rá. Ez a dombocskán magasló kettős keresztet ábrázolja, a négy leghíresebb magyar folyót, a Dunát, a Tiszát, a Drávát és a Szávát ábrázolja, vörös szívet csipkedő karvalyt, a hét tornyot, mely Erdély hét szabad városa, a napot, holdat és végül a sasokat – az egyik kitárt szárnyaival a földről emelkedik fel, a másik mozdulatlan – ezek voltak Opolia és Ratibor hercegségei. A gyászpadoth a fejedelmi tanács előkelő tagjai vállukra szíjazva (ugyanis nem csekély volt a súlya) előrevittek, és középre helyezték. A gyászruhás gyalogos testőrök a kapun kívül háromsoros alakzatban állták körül a sokaságot. A lovasok és a nemesek népes serege a kapuval átellenben állt fel. Az egyháziak sokasága a kapu előtt gyűlt össze, és a mi népünk szokása szerint gyászsoltárokat énekelt az ember halandóságáról.

Amit az éneknek vége lett, Milotai István mondott igen tudós beszédet Salamon nevezetes példabeszédeiből.³⁸ *Csalárd a kedvesség, és hiábavaló a szépség; a mely asszony féli az Urat, az szerez dicséretet magának! Adjatok ennek az ő keze munkájának gyümölcséből, és dicsérjék őt a kapukban az ő cselekedetei!* Őt követve, az igen híres, és minden széptudománynak és művészetnek birtokában lévő Gelei Katona István, a megholt fejedelemasszony igen ékes

²⁸ **Cap 2** – ApCsel 2. A *mistica communione corporis et sanguinis*, „a test és a vér misztikus közösségével” kifejezés az Úrvacsorára körülírása.

²⁹ **Rom. 8. v. 28.**

³⁰ **Ps. 34. 20.**

³¹ **Iob. 5. 17.**

³² Keserői Dajka János

³³ **Ioan. II. vers. 25.**

³⁴ május 23-án

³⁵ **Cap 14. 2.**

³⁶ **Iob. I. 25.**

³⁷ Pheretrum, nyújtószék, halottszállító saroglya, a Szent Mihály lova.

³⁸ **Prov. 31. 30. 31.**

szavú prédikátora foglalta szavakba kegyes patrónájának dicséretét, tekintetét a földre szegezte, szemében könny csillogott, s így kezdte beszédét:

Gelei Katona István Tündöklő beszéd – Oratio clarissima

S zomorú kárunk, a siralmas fátum, könny záporától bőven megöntözött gyászunk - Erdélyországnak és a Római Birodalomnak felséges fejedelme, igen tekintélyes hercegek, igen tekintélyes kormányzó úr, igen tekintélyes és nemes nagyságos gróf és báró urak, s hasonlóképpen minden rendből jelen lévő nemes és nevezetes hallgatóim, te is, az isteni ige főtiszteletű hirdetőinek ragyogó és tiszteletre méltó koszorúja, és végül ti, igen erényes polgárok feszülten figyelő csapata – ó ez gyűjtött össze minket ebbe a mindenfelől gyászruhába öltöztetett keserves theátrumba. Ó bárcsak a bajoknak oly nagy és hatalmas sokasága után, oly véres és gyászos háborúk miriádjai, oly sok kiömlött polgárvér után, oly hosszú és kegyetlen éhezések elszenvedése és oly mindenfelé elterjedt és a hősök testében tomboló betegségek után, végre erre a mi boldogabb gyülekezetünkre boldogabb nap ragyoghatott volna fel!

(2.) Mondják, hogy a fellegek távoztával ragyogóbban tér vissza a nap világa. Mennyire boldogtalanok vagyunk mi, akikre a sors méltánytalanul, egymást váltva hozza a viharokat. Az egyik aggodalom fellege, ó mi fájdalom, űzi a másik bánat felleget, az egyik baj a másiknak nyomába hág, az egyik gyász a másikat éri, és nem lép a bánat helyébe az öröm, arcunkon a gyász könnyek nem száradnak fel. Nem is lehetne más gyógyszere e mostani és hajdani bajainknak, mint a feledés. De az ismét visszatérő bajokra, kérlek titeket, miképpen is lehetne feledés, midőn az időről időre felhorzsolt sebnek szenvedése is felszakad.

(3.) Igen, igen, ez kimondhatatlan! A fájdalomtól már elfekélyesedett, elkeseredett szíveket, melyeket végre megenyhített a vigasztalás borogatása, ezek a váratlanul megjelenő, vadállati, s a korábbiaknál még élesebb körmök hasítják fel, midőn könnyek árájától nedves arccal szívünk nagy fájdalomával szemünk előtt látjuk Erdély és a Római Birodalom felséges fejedelemasszonyát, Károlyi Zsuzsannát, felséges, kegyelmes fejedelem urunk életének kedves társát, aki az úrnők között ragyogó ékesség, az erényekben fénylő példakép, államunknak legerősebb oszlopa, egyházunknak legkegyesebb pártfogója és dajkája, és végül minden jó embernek nem csupán úrnője, hanem jóságos édesanyja is volt, itt látjuk őt a haláltól hirtelen elpusztítva, ebben a koporsóban.

(4.) Ki adja nekem, ugyan ki a könnyek záporát, hogy e sírhalmot öntözzem, ki érinti meg nyelvemet Ciceró ékesszólásával, hogy ennek a nagyon sok jót tévő Eszter dicséretét méltó dicsőítő énekekkel énekeljem el? Úgy vélem, hallgatóim, hogy soha nem voltam vakmerőbb, hogy azt ne mondjam meggondolatlanabb, mint amikor ebben a szerepben erre a helyre, amely a beszéd témájához a legmegfelelőbb, és a ti népes sokaságotok által a legmagasztosabb, fellépek. Jól tudom, sőt be is vallom tompaságomat mindezek megfogalmazásában, hebegésem az ékesszólásban, különösen ebben a körülményben, mikor a közös gyász és a veletek való legteljesebb együttérzés engem nem kis mértékben felkavar. Amiképpen ugyanis azok, akik homályos helyről, ahol hosszasan tartózkodtak, hirtelen a napfényre lépnek, és a látásuk elhomályosul, mert a fény megérintette őket, akképpen történt most itt velem is. Mivel úgy nézek rátok, mintha csillagokat szemlélnék, látásom élessége eltompul, nyelvem serénysége (bármennyire csekély lehetett is ez máskor) elakad.

(5.) De mivel bíztassam magam közöttetek? Talán annyira elsápadok, mintha a lugdunumi oltár előtt állanék, talán megdermedek, mintha Radamantis bírói székénél kellene perelnem. De nem! Egyáltalán nincs így! Sőt köztetek mindenben jobbal bíztatom magamat! Ahogyan

ugyanis a nap a fényével, ami csak a Hold alatt van, élteti és megújítja, melegével az alatta élőknél életerőt ad, úgy belém is a ti segítő tekintetekből élénkség költözik, és nem kétlem, hogy azoktól, akikről rettegetem, lelkiert nyerek. És így egyrészt a kegyesen elhunyt fejedelemisszony, az én legkegyelmesebb úrnőm iránt érzett kegyelet lelkesültségétől felindulva, másrészt az előkelőségeknek, legfőképpen a nagyságos fejedelemnek jóakaratótól és tekintélyétől vezetve szándékozom egy keveset a nagyságos fejedelemisszony Zsuzsannának, aki amilyen jósággal született, épp oly kegyesen halt meg az Úrban, a dicséretéről végső hálaáldozatot leróva, előtökbe adni.

(6.) S amiközben ezt teszem, kérlek titeket, mindnyájatokat együtt és külön-külön, állhatatosan és alázatosan, hogy az én szónoklatomnak futását szelídségetek fuvalatával segítsétek, hogy az óhajtott kikötőbe vezessétek. Valóban a szólásnak nagy tere nyílna számomra, ha a szónoklás vitorláit kibontani, és e tág tengert bebolyongani akarnám. Oly sok, oly nagy sokaságát látom én az erénynek a kegyességben megholt Úrnőben, hogy mindazokat, még ha száz száz és azokban ugyanennyi acélból való nyelv segítene, és ha beszédem csiszoltabb lenne, mint Ciceroé, vagy formásabb, mint Démoszthenészé, még akkor sem lennék képes összefoglalni. Sőt, amit a hadvezérek a háborúban a harc újrakezdéséért tesznek, mivel a hely szorosságától körülzárva nem tudják harcba vezetni egész hadseregüket, legalább néhány igen kiváló és válogatott katonát állítanak az első hadrendbe, hátravonván a többi, ugyanígy kell nekem is tennem a rövid idő futásától bekerítve, a kiváló erények végtelen sokaságából legalább a legfelül levőknek megragadására, a legtegyüköről való válogatásra van módom.

(7.) Így azt, amit testi javaknak, és ajándékoknak hívnak, mint a szép alak, nyilvánvalóan királynői egyénisége, tagjainak arányos rendje, erejének épsége, természetének kedvessége, értelmének ereje és élénksége, az efféléket, mint amelyek célkitűzésemről idegenek, szándékosan mellőzöm. Hasonlóképpen a nemzetségének ragyogását, nevezetes őseit, virágzó életkorát, a házasságban eltöltött éveit, és ha van más efféle, mint más időben és más helyen említendőket csendesen elkerülöm. Fölöslegesnek ítélem ezeket, mivel a lelkek semmiképpen sem nélkülözik a testtől való elismerést. Hasonlóképpen azokat a javakat is, amelyeket a szerencse oszt ki, mint például a gazdagság, hatalom, aztán a tiszteletnek és a méltóságnak a legfelső pontja, és más ilyenek éppen csak érinteni fogom. Elmémet és szívemet, tollamat és beszédem fonalát a megnemesítő erények felé fordítom.

(8.) Ezek közül, amelyeket egyébként általánosan erkölcsi erényeknek tartanak, az Isten iránti kegyesség tölt be vezérlő szerepet, vagyis Istennek igaz és törvényes tisztelete, amely a teremtésnek és mindnyájunk megszületésének céljául tekinthető. Ebben olyannyira kiemelkedett, és élete céljának megvalósításában oly lelkesen fáradozott, hogy ebben a tekintetben nem csak a maga korának, hanem a korábbi időknek kegyességről való vélekedésükről híres asszonyokat is, a véle egyidőseket és a korosabbakat, mindet maga mögött hagyta, mindig az elméjében forgatván ezt az ígét: a kegyesség mindenkor hasznos, a kegyesség a mostani és a túlvilági élet ígérete. Ő megfontolta azt, hogy a legnagyobb dolog a kegyesség keresése. Ennek következménye az, hogy ő ennek csalfa századnak esendő és mulandó gyönyöreit, amelyek másokat, szinte mindenkit mint a madarakat a hurok, halakat a háló fogva tart, ő nemcsak hogy nem helyezte ezeket Isten szent kultusza és az eljövendő élet örökkévaló örömeinek megszerzése elé, hanem ezeket a dolgokat nagyon is előtérbe helyezte.

(9.) Ebből a kegyességből fénylik fel ezen kívül még a szentségekkel való élés, Isten igéjének figyelmes hallgatása, a könyörgésekkel való lelkesült imádkozás, az Úr testének és vérének közlésére való sóvárgás, amely a kétely nélküli, tiszta és ragyogó kegyesség jegye és pecsétje. Úgy kevereredett e háborgó korszak gondjaiba, hogy sokkal nagyobb gondossággal törődjön az égi dolgokkal; úgy tartózkodott e világ kötelességei és tennivalói között, hogy munkáinak első zsengejét, az isteni igazság keresésére szentelje. Úgy vélem, hogy a kegyes

aggódásban Máriának és nem Mártának³⁹ volt vetélytársa; talán csak Annánál⁴⁰ volt kevésbé buzgó a szent helyek sűrűn való látogatásában és a fáradhatatlan, állhatatos könyörgésekben; a világi örömek megvetésében, – ha ezt említem, tudom egyikőtökben sem keltek irigységet, – egyetlen papnál sem volt kisebb. Tudni kívánjátok, hogy mi jelentette az ő legnagyobb gyönyörűségét? Prédikációk. Miféle hárfák miféle citerák bájolták el kegyesen a fülét? Zsoltárok. Kivel társalgott szívesen, hosszúra nyújtva a beszélgetést? Istennel, amidőn hozzá könyörgött. Kiről volt kedve másoknál is gyakrabban hallani? Istenről. Soha sem kívánta, szerencsétlen epikureusként a gyomor feletti hatalmat, és a világi dolgokat annyira, mint az égieket. Ó kegyes, ó egyedül az isten számára szentelt lélek! Szintén a tiszta kegyesség számára van szentelve ez a vers is, amely arról szól, hogyan lehet tisztán Isten elé járulni, és a kegyességet és az isteni kultuszt tisztán gyakorolni. Eszerint:

Casta Deus mens est, casta vult mente vocari,
Et castas iussit pondus habere preces.⁴¹

(Az Isten tiszta lélek, és azt akarja, hogy tiszta lélekkel hívják. Azt parancsolja, hogy a
könyörgéseknek nagy tekintélye legyen.)

(10.) Amint ez minden embernek díszül szolgál, a tiszteletre méltó asszonyok számára azonban koronaként díszlik. És noha ritka az, hogy a szépség és az erkölcsi tisztesség között összhang legyen, mégis a tisztaságnak ebben a példaképében oszthatatlan kapcsolatban volt meg ez a két erény, és kölcsönösen szelíd csókkal áldozott egymásnak. Ezért még gondosan megfontolva sem tudom eldönteni, hogy őbenne az erkölcsi tisztaság a szépség számára volt-e kedvesebb, vagy inkább ez amannak szívélyesebb társa. Minél határozottabban fordult el a tisztátalan Vénusz csábításaitól, annál állhatatosabb figyelemmel törekedett arra, hogy férjével a tiszta és törvényes szerelem fűzze össze. Különösen ügyelt arra, hogy szerelmét nagyon egyedül férje számára őrizze meg tisztának és szeplőtelennek, és hogy a házastársi szövetséget boldogan, szentséges szentségben sértetlenül örökre megtartsa, úgy, hogy a szemérmertlenségnek még a legenyhébb gyanúja se illethesse őt.

(11.) Oly nagy hatalommal tudott uralkodni a test indulatain, melyek még a legbátrabbak felett is diadalt aratnak! Sőt mivel így igaz, szívesen megvallom, oly nagyon lemondott ennek az élet örömeiről, oly nagyon óhajtotta a bűnök taplóját kioltani, oly nagy hűséggel kötődött az ő jegyeséhez, Jézus Krisztushoz, és végül oly nagy buzgalommal törekedett az angyali életre, hogy tartózkodóan örvendett még a jó erkölcs által megengedett örömeknek is. Az asszonyi ékességeket, pipire szereket és különösen a karpereceket többnyire megvetéssel hordta. A fülbevalókat, nyakláncokat, az arannyal és gyöngyökkel átszőtt ruhákat, melyekben fényes és

³⁹ Jézus tanítványai, a feltámasztott Lázár testvérei Bethániában. Lukács és János evangéliumában. A két alak összevetése a Geleji-beszédben a Lukácsnál előadott történeten alapszik: Vendégül látták Jézust, és amíg Márta a konyhában sürgött-forgott, Mária Jézus lábához telepedve, hallgatta az evangélium tanítását. Márta Jézus előtt panaszkodva, megrótt a testvérét, hogy nem segít neki a konyhai munkában. Jézus így kelt Mária védelmére: *Márta, Márta, szorgalmas vagy, és sokra igyekezel, de egy a szükséges dolog, és Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik ő tőle.* (Lk 10, 42) János evangéliumában Mária Krisztus lábát nárdus olajjal kente meg, és a saját hajával törölte meg. (Jn 12, 2 – 3)

⁴⁰ Sámuel próféta édesanyjáról van szó. Annának sokáig nem született gyermeke, és sokat szenvedett emiatt férjének Elkánának másik feleségétől, akit Isten bő termékenységgel áldott meg. Minden évben felmentek templomi áldozatra Siló városába, és Anna hűségesen könyörgött Istennek gyermekért. Azt fogadta, hogy első születendő fiát Isten szolgálatára ajánlja. Így szülte meg Sámuel.

⁴¹ Philippi MELANTHONIS, *Epigrammatum libri sex, Liber primus*, Wittenberg, haeredes Iohannis Cratonis, 1579. Az epigramma Cato disztichonjának átköltése: *Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt, / Hic tibi praecipue sit pura mente colendus.* „Ha az Isten lélek, amint azt nekünk a versek elmondják, akkor őt neked nagyon tiszta lélekkel kell tisztelned.” *Disticha Catonis* Lib. I,1.

bőséges vagyona szerint nem szűkölködhetett, csak szerényen, sőt csupán a méltósága megőrzése végett viselte, s akkor is csak komoly készítésre, annyira, hogy, aki ruha ragyogása, a gyöngyök csillogása és hajfürtök bodorítása alapján a barátnői vagy komornái körében kívánt volna következtetni kilétére, bizony annak nagyot kellett volna csalódnia. Tisztaságához illően nyugodt volt az arca, utálkozott az erkölcstelen pirosító szerektől, mint a harkály a kutyától és a kígyótól.⁴² Kimondom egyenes szóval: minden ékességét lelkének mélyéről eredő adományokba helyezte és nem a fényes ruhák felszínes ragyogásába, a csábítás bájitalába, tehát az arc ékítő szereibe.

(12.) Mivel a tiszta lélek hűséges jele a tiszta beszéd, a szavak pedig csalhatatlan ismertető jegyei a gondolatoknak, ezért minden beszédét a tisztelet és a szemérem mértéke szerint formálta. Ezért igen ritkán, mondhatnám akár azt is, hogy soha nem jöttek ki száján semmitmondó, rút és nevetséges szavak, olyanok, melyek akár a nő mivoltához, rangjához és méltóságához méltatlanok lettek volna. Sőt, őt nagyon is jól ismerve, azt mondom, hogy nem is kell elétek bocsátanom, mennyire határozottan utasította el magától az ilyesmit, még attól is irtózott, hogy az ilyen dolgokat végighallgassa. Illendő szavaival és az illendő szavak meghallgatásával ékeskedett, hiszen e kettő a smaragdoknál és drágagyöngyöknél nemesebben, fényesebben és ragyogóbban díszítik fel az asszonyokat, és ő miként a nap a kisebb csillagok között, úgy fénylett és csillogott ő a többi úrnő körében. Illendő, sőt lehet is őt méltán és jogosan egy sorba állítani a tisztasága által a sorsszerűen véle azonos nevű Zsuzsannával, szemérmességé által Rebekával és Sárával, férje iránti hűsége miatt Pénélopével vagy Mikállal.⁴³

(13.) Kinek nem fájna az, hogy a tisztaságnak ez az oly fényes, oly ragyogó példája a halál fertőzetes leheletétől hunyt el? Ki rejthetné sóhajait a lelke mélyén? Ki fojthatja el a sírást, midőn az erényeknek ezt a hatalmas sokaságát egy három rőfnél is kisebb koporsónak kell bezárnia? Ki ne csodálkozna végül is, hiszen a föld az égtől kölcsönöz csillagot? Hiszen valóban csillag volt ő, csillaga volt a földnek, és csillaga lett az égnek.

(14.) Az úrnői erények felsorolásában, amely a királynőket minden királyi címerjelvénynél inkább díszíti, nem az utolsó sorban foglal magának helyet a barátság és a nyájasság. Illő és méltányos, hogy minél magasabbra emel valakit a szerencse, az annál inkább mutakozzon mások számára nyájasnak és kedvesnek. Minél inkább méltányos ez, annál nehezebb így viselkedni. A kedvező körülmények közt nem hivalkodni nem kisebb erény, mint a kedvezőtlenek közt is helytállni, noha a tisztségek, mint mondják, megváltoztatják az erkölcsöket, de ritkán jobba is teszik. Azonban ha az erényeknek ebbe a tárházába betekintünk, nem látjuk ezt másképp. Ő ugyanis tiszteletben és tekintélyben emelkedve, nemcsak hogy nem kapatta el göggel a lelkét, hogy másokat fölényes magasságból lenézzon, hanem helyzetéhez képest egészen mélyen lehajolván, még a méltóságának megcsalásával is kinek-kinek megadta az illő tiszteletet: Jól tudva ugyanis, hogy a sors egyformán igazságtalan a szerencse kegyeltjei és bohócai számára, akik az élet színpadán hol Agamemnon, hol Priamosz⁴⁴ szerepét játsszák, és régi jellemükhöz és sorsukhoz térnek vissza a színjáték előadása során. A világnak eme

⁴² Ez homályos utalás a Picus történetre, amelyben Picus Latium első királya nem engedett Kirké csábításának, mivel hű kívánt maradni Canens nimfához. Kirké harkálylá változtatta. Ovidius a *Metamorphoses* XIV. könyvében dolgozta fel ezt a történetet. Kirké ebben a változatban az Erebusból és a Chaosból az alvilág isteneit hívja elő és Hekatét. Így kapcsolódik a harkályhoz a kutya és a kígyó. *Et latrare canes et humus serpentibus atris squalere...* "kezdték ugatni kutyák, feketén bozsorogni a kígyók" (Devecseri Gábor ford.)

⁴³ *Zsuzsanna* a babiloni fogság idején a Babilonban élő gazdag és tekintélyes Jojakim szép és tiszta életű felesége. Közismert történet Dániel könyvének függelékében, Theodotion görög fordításában maradt fenn, és a Vizsolyi Bibliának, az 1608-as hanaui kiadásnak is a része, más olyan könyvekkel együtt, melyeket később a protestánsok apokrifnak tekintettek. *Sára* Ábrahám felesége és Izsák édesanyja, *Rebeka* Izsák felesége Ézsau és Jákób édesanyja. *Mikál* Saul leánya és Dávid első felesége. Mivel kinevette urának engesztelő táncát a Frigyláda előtt, Isten meddőséggel sújtotta. *Pénélope* Odüsszeusz felesége.

⁴⁴ *Agamemnon* a trójai háborúban a győztes görög sereg vezére, *Priamosz* az elfoglalt Trója királya, akit a város elfoglalásakor Akhilleusz fia, Pyrrhosz megölt

színpadán az égi khoréosz,⁴⁵ az Isten öltözteti fel a méltóság díszes mezével és álarcával a fejedelmeket, ám a boldogságuk rövid ideig tart, és gyorsan leomol. Nagyon jól tudta azt is, hogy azok, akik az emberi méltóságok magasba emelt trónusán ülnek, súlyosabb veszedelmeknek vannak kiszolgáltatva, miként a magasra nőtt fák, melyek a hegyek kimagasló csúcsain élnek, a viharok vadabb kavargásának vannak kitéve, amiképpen ezt Horatius választékos szavai mondják:

Égverő fenyvek sudarát sűrűbben
Rázza fürgeteg, recsegőbb robajjal
Dől a nagy torony s a hegyek legormát
Sújtja a villám⁴⁶

(15.) Mindezt, mondom, ő jól megfontolta, és így a megtiszteltetések miatt senki számára nem felfuvalkodottnak, sőt inkább mindenki előtt szerénynek mutatkozott, azt parancsolván magának, hogy messze elkerüljön minden gőgöt. A méltósága elé reszketve térdelőkben nemhogy a szigorától való félelmet és reszketést nem keltett, hanem inkább szelíd és jóindulatú tekintetével felemelte őket és lelket öntött beléjük, és nem másképp, mint szívélyességét megtapasztalva és sok kegyének reményével eltelve bocsátotta el őket magától. Így viselkedett az idegenekkel is. Minden egyes alattvalójához pedig, jobbágyaihoz, szolgálóihoz, komornáihoz nem úrnőjüként, hanem édesanyjuként fordult, nem azt akarta, hogy féljék, hanem inkább azt, hogy szeressék őt. Mindezt röviden összefoglalom: úgy fordult közemberekhez, amiként ő maga közemberként óhajtott volna, hogy azok feléje forduljanak.

(16.) Méltán tarthatnátok akkor neve ellenségének vagy olyannak, aki nem érez kegyeletet halotti szelleme iránt, ha még nem említeném meg előttek az ő végtelenül gazdag bőkezűségét. Ezen mélyen elgondolkodva, olyannak látom ezt, mint a szomszédos földet közepén fakadt forrást, mint kiszikkadt mezőket soha el nem apadó bő vízzel öntöző patakot. Az ő jóságos keze kinek nem hozott enyhülést? Az ő könyörületességének patakjai nem az éhezésemből és szomszédosból éppen csak felemelkedők felé folytak-e? És végül az ő jóságának eme forrásai melyik aszott és sorvadozó embert nem táplálták fel? Ez a szív nem hidegült el az acélnál is keményebben a szegények iránt, hanem még a viasznál is lágyabbá vált. Ez a kéz soha nem zárult össze a jogosan kérelmezők elől, és gazdagságának ere sem száradt ki soha, hanem, miként az óceán folyton áradt és apadt: jövedelmei a pénzes ládájába, mint egy mederbe ömlöttek össze, és inkább a javak kiszolgáltatására, mint saját hasznára, hogy onnan ismét jótékonyan kiáradjanak.

(17.) De nehogy azt a látszatot keltsem, mintha bérért szolgáló kikiáltóként bizonyítékok nélkül kívánnám ezeket elhíresztelni, kérdem tehát: Hány vénségétől összedőlt templom épült újjá az ő jövedelme és munkálkodása révén? Hányak mentette meg romladozó és repedező a falait? Hány iskola közössége találta meg az ő támogatásában életéhez szükséges támaszát? A szabad művészeteknek hány művelőjét segítette sok pénzzel a külhoni akadémiákra? Hány mezítelen ruházott fel? Hány családot látott el élelemmel? Templomok, iskolák, külhoni ösztöndíjak, szegényházak és ti szerte az utak kerítései, kereszteződései, midőn és hallgatok, ti szóltok hangos szóval ezekről! Nem lehet senki annyira fukar, nem űzhet senkit annyira az arany esztelen sóvárgása, mint amennyire ő törekedett mindezek mindezek kifizetésére. Senkit nem sápasztott el annyira a kincshalmozás kinszerző szerelme, mint amennyire serény volt ő a sokkal inkább kincsei szétosztásában, és nem az elpazarlásában. Hadd idézzem erre engedelmekkel Claudianiusnak ezt a panegyricusát:

Haec non divitias nigrantibus abdidit antris
nec tenebris damnavit opes; sed largior imbre

⁴⁵ A khoréosz a görög színházi kar vezetője volt, az a polgár, aki a kar betanításának munkáját és költségét is vállalta.

⁴⁶ HORATIUS *Licinius Murenához* (*Carmina* II, 10, 9 – 12) Szabó Lőrinc ford.

sueverat innumeras hominum ditare catervas.
 Quippe velut denso currentia munera nimbo
 cernere semper erat, populis undare penates
 adsiduos, intrare inopes, remeare beatos.
 Praeceptis illa manus fluvios superabat Hiberos
 aurea dona vomens.⁴⁷

(Nem rejtette sötét barlangokba a gazdagságát, s nem ajándékozta vagyonát a holtak lelkének, hanem a zápornál is sűrűbben szokta gazdagítani az emberek számtalan tömegét, mert látni lehetett, hogy amiként, a sűrű záportól megindulnak a folyók, úgy az ő házában is folyton hömpölyög a népsokaság, szegényen lépnek be hozzá és boldogan távoznak el tőle. Leeresztett keze az Ibér folyókat is felülmúlva, ontja, szórja ajándékként aranyát.)

(18.) Vajon nem érdemes-e úrnőnk a halhatatlan dicséretre, s vajon nem kell-e jótekonyságáért örökkévaló emlékezettel áldoznunk neki? Ha az Úr megdicsérte a méltatlan sáfárt azért, mert a jogtalanul szerzett Mammonból szerzett magának barátokat, mennyivel inkább dicséretre méltó fejedelemasszonyunk, aki nem a mástól szerzett, nem ellopott vagyonból, hanem becsületesen összegyűjtött vagyonával tette magát kedvessé barátnői és barátai számára. Azt kérdezi Demoszthenész, vajon a halandó melyik cselekedete lehet hasonló az Istenéhez, és azt válaszolja, az, ha jót cselekszik. Így tehát nem gondoljátok-e, hogy ez a sok jótett nem emeli őt az istennők közé? Jöjjetek tehát ide, ti, özvegyek, siessetek ide, ti, síró árvák, és tárjátok elénk a ruháitokat, az öltözetet, amelyet ez a Dorkász, amit ez a Thabita⁴⁸ készített nektek, és a hála jeleként, ha nem is rózsákkal és liliomokkal, de legalább a könnyek forró záporával borítsátok be a sírját.

(19.) A kegyesen megholt fejedelemasszony tisztelt és ámulatig csodált lelki ajándékai közül az előrelátó okosság is megjelenni kíván: valóban ez oly erősen érvényesült benne, hogy ezzel is messze felülmúlta korát és asszonyiságát, a titoktartásban és az irányításra való ügyességében sem maradt el a legokosabb férfiaktól. Azonban az ő belátása és megfontoltsága, éles eszű előrelátása nem maradt meg csak a női lakosztályának falai közt a családi ügyek intézésében, hanem az kiterjedt az ország közügyeire is. A háborúkat nemcsak fegyverrel és erővel vívják meg sikeresen, hanem előrelátó okossággal is, és az erő megfontoltság híján meginogva saját súlyától összeomlik.

(20.) Ezért történt úgy, hogy férjének, a legvitézebb fejedelemnek távollétében, mikor urunk azon fáradozott, hogy a közös haza közös szabadságát a vad ellenségtől megoltalmazza, akkor ő az állam üdvének előremozdításában bölcs előrelátásával oly nagy jelentőséggel bírt otthon tartózkodva, s ezt senki sérelmére nem mondom, mintha a hadakozás közepette élő, első sorban küzdő, igen bátor vezérek egyike lett volna. Tetteinek friss emlékezete ennek bizonyossága és jele. Az előrelátásnak, és okosságnak oly nagy ereje, a léleknek akkora határozottsága volt benne, hogy ezt nem is asszonyhoz, hanem férfihoz illő tettei igazolják. Amikor a szerencse, mint szokta, mostohán bánt velünk, dolgaink oly nagy veszedelme közepette, amidőn minden ügyünkben minden reményünk elhagyott, midőn mindezek orvoslására a menekülést fontolgattuk, az ő lelkét a páni félelem a legkevésbé sem rémítette el. Nemhogy a fegyvert elhajító csúfos menekülésre nem gondolt, sőt inkább arra volt gondja, hogy hadakat toborozzon, és szétszórja ellenségeit. A lázadási kísérletek idején férfiasan gondolkodott, s amikor meginogtak, és romlás felé sodródtak a dolgok, ő minden erejével azon volt, hogy időben

⁴⁷ CLAUDIANUS *Panegyricus dictus Olybrio et Probino consulibus*, 42 – 49.

⁴⁸ A két név, a görög *Dorkász*, és a héber *Tabita* ugyanazt a személyt jelöli, az *Apostolok Cselekedeteinek* 9. részében a 36-tól a 43-ig tartó versekben említett nőtanítvány, aki „gazdag vala jó cselekedetekben és alamizsnákban”. Az asszony Péter apostol feltámasztotta a halálból.

siessen segítségünkre. Érzéketlen fatuskónak kellene lennie annak, aki mindezekről megfélekedzik.

(21.) Ó, ragyogó, ó, halhatatlanságra méltó tettek! Bölcsessége és lelki bátorsága annál láthatóbbá vált, minél ékebben nyilatkoztak meg és jutottak kifejezésre ezek a beszélgetésekben, érzései kifejezésében. Ékesszólásának ragyogásával, nyelvezetének szépségével és beszédének komolyságával bizony honi nyelvünknek még a leggondosabb művelőjétől is könnyen elragadhatta a pálmát. Mivel azonban nyilvánvaló volt előtte az, hogy amennyire a bőbeszédűség nem válik díszére az asszonyoknak, a hallgatás annál ékeőbb a számukra. Ezért ő annyira törekedett a tömör beszédre, hogy úgy vélte, semmi sem teszi teljesebbé az iránta való tiszteletet, mint az, hogy a lehető legtöbb mondanivalót érthetően a legkevesebb szóval foglalja össze. Annyira mértéket tartott a szólásban, hogy azt nem mondta el, amiről kellett hallgatnia, de arról sem hallgatott, amit el kellett mondania. Röviden összefoglalva azt mondom, hogy a hősi erények versenypályáján ezen erények elérésében oly nagyon előrehaladt, hogy okosságában is ékesszólásában is Abigéllel, Betsabéval, Eszterrel,⁴⁹ bátorságában pedig Judittal Debórával,⁵⁰ a Szentírás lapjairól jól ismert asszonyokkal volt egyenrangú, sőt talán még felül is múlta őket.

(22.) De hogy ne nyúljon hosszúra a beszédem, s annak hallgatásával se tegyem próbára a türelmeteket, lassan már behúzván a vitorlákat kikötöm fel igyekszem. Attól tartok ugyanis, hogy az ő erényeinek előszámlálásával a még friss sebek fájdalmát felszakítom, és még inkább, mint értelmes volna, nagyobb sóvárgást keltek elgyengült szívetekben elhunyt úrnőnk iránt. Azt az egyet kapta ráadásképpen a legfőbb boldogságára, és minden erkölcsének tökéletes beteljesülésére, hogy nemes családba megszületvén, boldogan haladt az életútján, és e pályát kegyesen és boldogan bevégezve térhetett meg lelke a Teremtőjéhez, akiből igen gazdagon részesült. Ugyanis nagy tűréssel viselte a hosszú szenvedés gyötrelmeit, oly örömmel tette le e testnek porhüvelyét, és végül annyi imával ajánlotta lelkét Krisztusnak, hogy semmi alkalmat nem hagyott a türelmetlenségre, semmit a háborgásra, semmit az ítélet miatti kétségbeesésre, mindarra, ami a halál rendkívülisége miatt gyötrelmes. Haldoklása során oly távol volt attól, hogy ebbe a földi létbe visszatérni kívánjon, és megrettenve a halál kapujából visszaforduljon, hogy miként a hajósok, akik már oly régóta hányódnak a mélyvizű tenger dagadó hullámain, amidőn először pillantják meg a szárazföldet, daluknak ritmusát, melyre egyszerre eveznek, boldogan felgyorsítják, és keresik áhított kikötőt: Így ő is, amikor a betegségének mindennapos kínjai szorongatták, mivel már csak arra figyelt, hogy az örök élet dicsőségének révét megtalálja, és lelkében két karral boldog ütemre evezve, oda megérkezni vágyott. Erről fényesen tanúskodnak arany betűkkel megörökítésre méltó utolsó szavai is, melyekkel mindenkinek, aki a kegyesen való meghalást kívánja, követendő példát adott. Ezek az oly üdvösen közbejött dolgok által, mint egy szétroncsolódott hajó deszkáin hányódva, az evilági lét hajótöréséből az örökkévaló élet kikötőjébe érkezett.

(23.) Épp ezért kicsoda szennyezi arcát könnyekkel, kicsoda tölti meg még ezek után is a levegőt féktelen jajgatással, hacsak nem ellensége e kegyesen halt asszony boldogságának?

⁴⁹ *Abigél*, az „eszés és szép termetű asszony”, akinek durva és buta férje, Nábál megtagadta, hogy gazdag nyájából adjon a Saul elől bujdosó Dávidnak és harcosainak. Dávid haragra gerjedt, és el akarta pusztítani Nábált. Abigél viszont férje tudtán kívül ajándékokkal megrakodva megkereste Dávidot és ékes szavakkal engesztelte meg haragját, így mentette meg férjét. Nábál halála után Dávid felesége lett. (1 Sám 25, 2–42.) *Betsabé* szintén Dávid felesége volt, és Salamon édesanyja. (2 Sám 5, 14.) *Eszter* az *Eszter Könyvének* hősnője, aki szépsége és okossága által Ahasvérus, azaz Xerxész, perzsa király felesége lett. Így mentette meg a népét a király főemberének, Hámánnak gyilkos szándékától.

⁵⁰ Mindkettő harcoló és megmentő nőalak a Szentírásban. *Judit* a *Judit könyvének* hősnője. A szép özvegy szépségével és okosságával mentette meg városát Betuliát a reá támadó asszír seregtől, és annak vezérét Holofernészt megölte. *Debóra*, Izráel egyik bírāja, próféta, aki Isten akaratát közvetítve, azt parancsolta Báráknak, hogy harcoljon Sisera ellen, a kananeus Hásor királyának hadvezére ellen. Debóra elkísérte a harcba Bárákot, aki győzelmet aratott ellenségén. (Bir 4, 4 – 14). Debóra diadalénekekben dicsérte Isten hatalmát.

Téged szólítalak meg alázatosan, ó, felséges fejedelem, mélyen gyászoló férj, aki lelked másik felétől özvegyültél meg: noha most e boldog házasságtól való elválás miatt nekem annyira boldogtalannak látszol, mint amennyire boldog voltál mindenki szemében házasságod idején, fojtsd el a sírást, állítsd meg a könnyeket, méltass figyelmedre kegyelmesen, és ha van helye ily nagy gyászban a vigasztalásnak, arra kérlek, azt tanácsolom, vigasztalódj! Ó, te bánatos asszonyi sokaság, hozzád szólok, mérsékelj gyászos zokogásodat! Nem halt meg az, akit ennyire siratsz, hanem a siralomnak ebből a völgyéből az örök örömbé, Ábrahám kebelére tért meg. Nem hunyt el, akit gyászolsz, hanem szelíd álomba hanyatlott. Nem hagyta el az életet az, aki miatt most melled vered, hanem új életet kezd élni, eldobván a halandóság terhes köntösét, a halhatatlanért. Elragadta a föld, és befogadta az ég. Átkerült oda, és ott kezdte életét, ahol nem szűnik meg ragyogni a fénye, ahol semmilyen árnyék nem zavarja meg szelíd ragyogását. Él, mert ott él a lélek, és ez a dicsőség!

(24.) Serkenj fel, ó, te nemes síremlékre érdemes lélek, serkenj fel, te kegyesség példája, serkenj fel, te tisztaság ragyogó tükre, serkenj, te úrnők ékessége, dísze, serkenj, te minden erény legmélyebb tengere! Lépj át a nyugalom helyére, az ott bent lévő nyoszolyára, téj magadhoz szenvedéseidből, míg végül a végítéletkor az arkangyal szavára megrendül a föld, és te a szabadba kilépsz, s akkor lelkedet a legnagyobb boldogságban fogadod vissza tagjaidba, és soha többé nem kell többé félned az enyészettől. És végül vedd a mi búcsúnkat, Károlyi Zsuzsanna, az ég legboldogabb hősnője, akit e földön kegyes királynőnknek nevezünk. Örökkön uralkodj Krisztussal a mennyekben!

A gyászmenet elindul Kolozsvárra

Ennek a beszédnek a befejezése után a gyászmenet indulni készült. Elöl haladtak a málhás szekerek és a kocsik. A lovak annyi boglárával voltak ékesítve, mintha teherrel rakták volna meg őket. Ezek tulajdonosai a szolgálkával együtt a város kapujában várakoztak. A vegyes sokaságot gyászjelvényeket viselő lovasok követték szomorúan, csapatokra osztva, akik után a gyermekek, ifjak és egyházi személyek mentek, hosszú sorban énekelve a hazai szokás szerint. Az egyháziakat Kolozsvár polgárságának tekintélyes szenátusa követte. Ezek menetéhez csatlakozott Bethlen István gróf a két Bethlen ifjúval, Istvánnal és Péterrel, igen szeretetre méltó fiaival és Moghilla Gábor Moldova és Havasalföld örököse, a brandenburgi János György jägerndorfi örgróf, Thurn Henrik Mátyás gróf, Hoffkirchen András György báró,⁵¹ Starzer Zakariás és más magas rangú előkelőség. Ezek után jött Starzer Zakariás őket követte a felséges fejedelem, minden gróf, zászlósúr, mágnás, előkelő, főnemes, nemes és a városi követ gyászba öltözött csapata. Mindannyiuk arca és tekintete uruk felé fordult, mindannyiuk, mint illik, fedetlen fővel és nagy sóhajtozások közt lépkedett a nyomába. A fejedelem után az Úrnő koporsóját a fejedelmi tanács előkelő urai vitték a vállukra szíjazva, előttük az udvarmester, a nemes Gáspár János haladt. Mögöttük az Úrnő gyászpadja következett, melyet egy kocsiba tettek. Ezt óvatosan hat almásdesres ló húzta, fekete selyembe öltöztetve, melyet mindenfelől fejedelmi címerek borítottak. A kocsit az erre kiválasztott asszonyok gyülekezete és gyászruhás leányok csoportja követte, akik keservesen zokogtak afelett, hogy csak az imént veszítették el hazájuk éltető édesanyját, a szégyenyek menedékét, Isten egyházának nevelő dajkáját, árváknak és özvegyeknek oltalmát, a női tisztaság megtestesítőjét, az alázatosság mintaképét. A menetet kétfelől egyforma rendben gyalogos katonák zárták, élükön a fejedelmi testőrök kapitánya, Geréb András haladt. A fejedelemhez, midőn a város kapuján kilépett, lovakon ülve, az udvar előkelő ifjai, nemesi családok fiaai csatlakoztak, bánatos arccal, szemüket a földre szegezve. Amikor a díszes menet a koporsót a

⁵¹ Hoffkirchen András György báró alsó-ausztriai protestáns főúr, császári kamarás, a haditanács tagja. Alsó-Ausztria katonai főparancsnoka. Ferdinánd mint protestáns lázadót elítélte, ezért menekült Bethlenhez.

várostól kétszáz lépésnyire vitte, az előkelőségek közül ki-ki a saját kocsijához tért, mivel számos hintó és kocsi haladt a kíséretben.

Torda városába, amely tizenkétezer lépésnyire van Kolozsvártól, délután négy órára érkeztek meg, és a koporsót, mivel közelgett már az est, alkalmas helyen, egy levélsátor alatt helyezték el, amelyet a városbéliek szeretetük jeleként emeltek. Másnap a minden rendből összesereglett gyülekezet előtt a nevezetes Dési István, dévai pap prédikált Sirák könyvének híres kijelentése alapján: *Ó halál, milyen keserves megemlékezni rólad az embernek, aki nyugalomban és gazdagságban él.*⁵² A prédikáció végeztével a gyászmenet az előző napi rendet megtartva, a legnagyobb pompával az Aranyos hídjáig vonult, amely a várostól kétezer lépésnyire van. Tordától tizenkétezer lépés távolságban lévő Enyedre, délután két órára érkeztek meg. A város szenátusa és asszonyok eléjük jöttek, tisztelettel és nagy fájdalomuk kinyilvánításával fogadták őket. A koporsót levélsátor alá tették, a gyászpadot is ide helyezték. Ezt, mivel az út viszontagságai kissé megviselték, az ezüstművesek gyorsan kijavították. A következő napon mindenféle rendbéliek népes gyülekezete előtt Gyöngyösi András úr mondott igen ékes prédikációt: *Ne dicsekedj a holnapi nappal, mert nem tudod, mit hoz az a nap!*⁵³

Miután ez befejeződött, az előző napi rendet megtartva a gyászmenet elindult és egy óra tájban az Enyedtől csaknem nyolcezer lépésre lévő Gyulafehérvárra érkezett meg. A városból azonban gyászba öltözötten minden rendből való emberek özönlöttek eléjük, és nagy számban egészen az Ompoly folyócskáig jöttek. Egyesek az oly sok diadala miatt dicsőített fejedelem sorsát vádolták, mások úgy vélték, hogy ő, a haza atyjaként győztesen, ám minden sorsfordulátának társától elárvultan, és igen szomorúan tért vissza. Némelyek a csillagok baljós állását okolták, némelyek, akiknek szellemét józanabb gondolatok mozgatták Isten akaratának változását ismerték fel ebben. Gyakran szokta ugyanis az Isten a szerencsét oly dolgokkal vegyíteni, amelyek szerencsétlen végre mennek.

Az asszonyok pedig sűrű sóhajok közt ismételtették, hogy a haza édesanyja holtan tért vissza, a lesújtottak oltalmazója élettelenül, az asszonyok ékessége egy szűk koporsóba zárva halad át a városkapun, és azt, aki néhány napja még harcias népek legyőzője volt, most a halál győzte le. A Szent Mihály-kapun áthaladva, népes gyülekezet kíséretében a koporsót a fejedelmi palota udvarának közepén helyezték le. Egyébként pedig amidőn a fejedelem és a három nemzet válogatott előkelőségei, lemosván magukról valamennyire az út porát és verítéküket, és gyászolva a gyászba öltöztetett padokat a szabad ég alatt elfoglalták, a tiszteletre méltó Keserői Dajka János püspök lépett a középre. Először a zsoltáriró próféta ezen kijelentése alapján mondotta el gyászbeszédét: *Örök emlékezetben lesz az igaz ember,*⁵⁴ s végül kivételes művészetel megalkotva tért ki az úrnő dicséretére. Ékesszólásának bőséges áradásával még a kemény szíveket is könnyekre készítette. Miután ő eltávozott, latin beszédével az irodalomban kiválóan művelt Balai Mihály, a fehérvári gimnázium tanára következett ezekkel a szavakkal.

Balai Mihály első beszéde

Midőn ennek az egész királyságnak a közös szomorúságára tekintek, és látom minden rendű, és minden nemű ember személyes bánatát, melyet gyászöltözetük is nyilvánvalóvá tesz, – Felséges és Leghatalmasabb Fejedelme a Római birodalomnak és Er-

⁵² Dési prédikációjának textusa *Sirák fia könyve*, 30. rész 17. vers. „Melior est mors, quam vita amara.” A Bojti által idézett szöveg *Sirák fia könyve*, 41. rész 1. vers.

⁵³ A margón: *Prov. 27.* A textus a Péld 27, 1.

⁵⁴ A margón szereplő *Psal. 117. vers. 6.* igehely nyomdahiba. A textus Zsolt. 112,6.

délynek, Legkegyelmesebb Uram és ti, akik a Felséges Károlyi Zsuzsanna Úrnő végtisztességének megadására megfelelő népes gyülekezettel méltóképpen felkészültetek, tekintetes hallgatóság – nem tehetem, hogy eszembe ne idézzem ama Seneca tanításának szavait:

Nemo confidat nimium secundis,
 nemo desperet meliora lapsis:
 miscet haec illis prohibetque Clotho
 stare Fortunam, rotat omne fatum.
 nemo tam divos habuit faventes,
 crastinum ut posset sibi polliceri:
 res deus nostras celeri citatas
 turbine versat⁵⁵

(Senki ne bizzon túlzón a kedvező dolgokban, senki a bukásban se adja fel reményét a jobbra, ezt amazokkal keveri Clotho, s megtiltja, hogy állandó legyen a szerencse, minden sors forgandó. Senkinek sincs olyan segítő istene, hogy magának holnapot ígérni tudjon, Isten a mi siető dolgainkat sebes viharával felforgatja.)

Úgy vélem tehát, hogy méltán áztatta könnyeivel arcát a bölcs Hérakleitosz, megtekintvén az emberi dolgok szerencsétlen állapotát, és ezzel ellenkezőleg Démokritosz pedig a nevetésével minden szegletet betöltött, midőn látta az emberek ostoba bizakodását, amely az emberi dolgokon alapszik, és ki van szolgáltatva a szerencsétlen változásnak. Én magam azonban ebben a mindenkit érintő közös gyásztól oly nagyon megrendültem, s minden rendnek és minden nemnek siralmas panaszától annyira elbúsultam, hogy könnyeim elfojtják szavaimat, melyekkel a református egyház igen kegyes patrónája és dajkája iránti kegyelet tanúságaképpen kellene megszólalnom. Mivel azonban, hogy a kegyetlen lélek istentelen bűnébe ne essek, teljesen el nem hallgathatok, lerovom a hálaadó kötelesség zálogát, már amennyire ezt szorongó lelkem, hebegő dadogásom és az idő szűkössége megengedi. Megfontolva azonban, hogy miféle téma lehet a legalkalmasabb ehhez az oly igen magasztos helyhez és alkalomhoz, végül sok jelentős és csekély, magasztos és alacsony dolog mérlegelése után került eléem az emberi lét szerencsétlen állapota, melyről Isten bőven áradó segedelmével a ti nyilvánvaló engedelmetekkel, csak egy kis jóindulattal figyeljetelek reám, intézem majd hozzátok szavaimat.

Azt ígérem, hogy a bizonytalan, szerencsétlen és szánni való emberi állapotról szólok majd. Ha ugyan van annyi képességem arra, hogy ezt a kivételes dolgot elmondhassam, mint amennyi ahhoz szükséges, hogy ezt az emberi állapotot elutasítsam, a mennyei élet örökkévalóságát óhajtsam, és ezt mindvégig, valóban, egész életem során kövessem. De lehet, hogy mielőtt belefognék, meg kellene fontolnom, mibe kezdek, mivel próbálkozom, mire készülök, amint a poéta mondta, mit bírok vállaimra venni, azonban a ti élénk figyelmetek engem annyira megerősít, hogy minden e felől való aggodalmamat elvethetem.

Ó halhatatlan Isten! Ugyan mi lehet boldog és szerencsés ebben a világban, amely maga a teljes állhatatlanság, amely Salamon szerint, aki minden élő közt, akikre a nap tekint, a legbölcsebb volt, a hiábavalóságok hiábavalósága? A szerencsétlenség és a szomorúság fenntartja-e vajon az örömet? Ugyanis, nemes hallgatóim, a tengeri csillagon sem nő soha rózsa, sem a tövisbokr nem terem szőlőfürtöket! Hogyan is lehetne az emberi állapot állandó és virágzó, ha maga az ember, aki a maga világának Ura, csak könnyű árnyék, por, virág, fűszál és rothadás, amiképpen Szólón kijelenti: *pas esti antropos symphora*, az ember teljes egészében csak a sors

⁵⁵ SENECA *Thyastés* című tragédiája kardalának utolsó sorai. 615-622. Klotho a három sorsistennő, moira, latinul Parca egyike. Ő fonja az élet fonalát, a sorsot, Lakhészsizs továbbviszi, Atróposz elvágja.

játékszere.⁵⁶ Én nem így látom, sőt sokkal inkább úgy, ahogyan Arisztotelész adja elő megfelelőképpen, hogy milyen is az emberi teremtmény, ékesen leírva őt emódon: *Az ember – így szól a bölcs – a gyengeség példája, az idő zsákmánya, a szerencse játékszere, a változékonyság képmása, az irigység és baj mértéke, végül pedig csak nyál és epe.*⁵⁷ Ó szerencsétlen és eléggé el nem siratható emberi sors! Nem is lehet olyan keserves bajt kitalálni, olyan nehéz szót kimondani, olyan súlyos bajt óvatosan érinteni sem, melynek elviselhetetlen súlyát ne viselné az emberi élet.

Tekintsd és kövesd végig most a gyermekségtől fogva egészen az emberi kor végső határáig, van-e az emberi dolgokban bármi állandóság, boldogság és öröm! Nincs az életpályán egy állapot, egy rész sem, amely ne lenne szerencsétlenségekkel teljes, amely lenne tele a bajok végtelen és mérhetetlen sokaságával. Bizony, ó jaj, mennyi fájdalom, s nyomban az élet kezdetén, mikor a világra jövünk! A csecsszopót az anyai méhtől máris könnyekre választják el, az életet fájdalommal és nyomorúsággal kezdi, bajoktól körülvéve, sírva könnyörög mások segítségéért. Most az éhség, majd a hideg, majd pedig a meleg és más, számtalan kellemetlenség gyötri. Sem szólni, sem járni, sem magán segíteni nem tud, csak félelmének hangjait tudja ismételtetni, jaj, jaj, jaj.

Ezért aztán minden értelmes ember beláthatja, hogy az emberi létnek ez a foka szánalmasabb minden élőlény állapotánál. Mert mások mihelyt kikelnek, máris másznak, és néhány nap múltán szárnyuk evezőin a magasba emelkednek, mások mihelyt a világra jönnek, máris használják lábukat, egyedül az ember csupasz, védtelen, midőn megszületik, és hosszú idő múltán is idegen támaszra szorul. Épp ezért nagyon is ideillenek Szent Hugó szavai *A fát kéreg övezi, a madarat toll fedi, a halat pikkely borítja, a birkát gyapjú öltözteti, a barmokat s vadakat szőr ruházza, a teknőst teknője fogadja be, az elefántot a dárdák döféseitől agyara védelmezi, csupán az ember védtelen és pucér, amikor megszületik.* Innen van, hogy a római ékesszólás atyja, M. T. Cicero szinte zokogva panaszolja, az embert a természet nem is édesanyaként, hanem inkább mostohaként bocsátja e világra, mezítelen, törekeny és mindenféle betegségnek kiszolgáltatott testtel, bajoktól aggodalmas lélekkel, mely a félelmekre gyáva, a munkára renyhe, és vágyakra hajló. Ó méltatlan törvénye az emberi létnek!

Nézd aztán az ember virágzó idejét, amely a halandók véleménye szerint alakban, élénkségekben, erőben és mindenhez való ügyességben felülmúlja az élet egyéb szakaszát, mégsem találsz azonban ebben sem semmit, ami tartós, és ami kevésbé lenne kiszolgáltatva a változásnak! Ez a korszak, noha virágzás, mégis esendő, áll ugyan, de romlásnak van alávetve, erős, de majd megfogyatkozik ebben, az alakja kiválóságával tündököl, de egy kicsiny láz is elhomályosítja, kerekded, színes bőre ráncos kéreggé változik, amint azt Seneca mondja: *Minden egyes nap letépi a szépség egy virágát.*

Tekintsd immár meg az életkor harmadik szakaszát, és vizsgálj meg alaposan és éles elmével, vajon van-e ebben, amely az erőtől virul, folt és szenvedés! Ennek a kornak is megvan az élet előre haladtával még súlyosabb és aggasztóbb gondjai. Hozzájárulnak még ezekhez a

⁵⁶ Az idézet Hérodotosz művéből, a Kroiszosz és Szólón történetből. (I. 32.) A szavakat Szólón mondja az emberi boldogság felől érdeklő lyd királynak: Οὕτω ὁ Κροῖσε, πᾶν ἔστι ἄνθρωπος συμφορῇ. Így tehát, Kroiszosz, az egész ember teljesen a sors játékszere” MURAKÖZI Gyula fordítása, HÉRODOTOSZ, *A görög perzsa háború*, Európa, Bibliotheca classica, Bp. 1989. 19

⁵⁷ A temetés második szakaszának június 30-án megtartott szertartásán Szikszai Hellopoeus János szintén alkalmazza a közhelyet prédikációjának *explicatio* részében: „Amaz nevezetes Arisztotelész válasza arra, hogy mi az ember: *Homo imbecillitatis exemplum, temporibus spoliū, fortunae lus, inconstantiae imago invaliditatis et calamitatis trutina, reliquum pituita et bilis.* Az ember semmi nem egyéb, hanem ero^otlenségnek példája, az időnek prédája, az szerencsének játékja, az állhatatlanságnak ábrázolatja, az irigységnek és nyomorúságnak ingadozó mértéke, és ezen kívu^l nyál és sár-víz az ember. Ebben benne van az ember életének folyása a szu^oletésétől fogván mind utolsó vénségéig és ko^oho^ogo^os állapotjáig minému^e változásokban su^orgene forgana az ember életének minden grádussa – ro^ovid summában illendo^e magyarázatban.”

család és a közélet bajokban bővelkedő feladatai, viszálykodások törnek rá és háborúk, kárvallások, rablások és ragadozások s oly sok változása a kedvezőtlen sorsnak, hogy ha ezeket az előző időkkel vetjük össze, azok a korábbi kellemetlenségek csak gyermeki képzelődésnek, igazán szólva, éretlen ijedezésnek tűnnek.

Csak említem az élet végső szakaszát, a mogorva véniséget, amelyet a bölcsek méltán es-tének neveznek, mivel ebben minden, ami korábban törekennyé és terhessé tette a létet, csapa-tostul sereglik egybe, olyannyira, hogy ezért Szolónnal szólva, jobb is lenne, ha az ember vagy meg se születne, meg se pillantaná a nap ragyogását, vagy születése után nyomban meghalna. Ezt látván a trákok is, megsiratták azokat, akik a világra jöttek, és lakomával, zenével kísérték el halottaikat, kétségtelenné téve ezzel, hogy ennél a szerencsétlen jelenvalónál boldogabb az eljövendő élet állapota. Ó mennyire szerencsétlen e világban az élők sorsa! Ó hiábavaló és ingatag boldogságuk!

Felidézhetném most az életnek kötelességnek összes fajtáját, melyek tajtékoznak a mérhetetlen sok bajtól, ezeket azonban, noha nem szívesen, inkább mellőzöm, és rátérek mindarra, amit a régi idők bölcseinek ítélete és értékelése szerint leginkább tetszőnek és kedvesnek, sőt nagy részük szerint a legfőbb jónak tartanak. Sokan vannak, akik a gazdagság vágyától elvakulva, ebbe és a jelenbe vetik minden boldogságukat, mások a hatalommal tűnnek ki, és fő tisztségre és méltóságra kerülve, annak örvendenek, ha köszöntgetik és Cézárként, szinte istenként imádják őket. De ó mi fájdalom! Mindez az állhatatlan szerencse zsákmánya és játéka, és alá van vetve forgandóságának. Mily könnyen semmivé lett Midász kincse, Crassus vagyona, s még könnyebben váltak köddé győzelmeik és diadalaik a felséges Imperátoroknak! Mennyire érthető mindebből, hogy az emberi dolgokban nincs semmi, ami szilárd, erős és állandó lenne!

Ugyan miért is panaszoljam tovább a halandók ingatag sorsát, miért is fáradozzam az emberi dolgok változásával? Hiszen ha az égitestek, amelyek egyébként igen tiszták és tökéletesek, a változásnak vannak alávetve, mivel néha a saját természetes mozgásuk szerint forognak, mennyivel bizonytalanabb és veszélyesebb az emberi élet, mely nemhogy nem egyszerű és tiszta, hanem az összes bűn százfejú kígyója, és mélységesen mély, szennyes tengere.

Nézzed csak a Napot és a Holdat, és megérted ezek csodálatos változékonyságát! A Szentírás tanúsága szerint a Nap megállott, és visszafelé haladt, és minden századhistóriája szól napfogyatkozásokról. A Holdnál pedig a természet rendje szerint van-e változékonyság, amely a halandók általános vélekedése szerint egyszer növekszik, másszor meg fogy. Ezért mondja a költő: „nem ragyog vöröslő képpel mindig a Hold sem”

Mi mást lehet mondani az elemekről, a Tűzről, a Levegőről, a Vízről és a Földről, a világ alkotórészeiről. A tűz is a maga hevességét a hozzá közel lévő levegő miatt enyhíti, valahányszor az a véle ellentétes hideg visszahatása miatt túlságosan kiterjed. A levegőt pedig ugyan miféle kipárolgások nem rontották meg? Túri a havazás, jégverés, eső támadásait, kiállja a vilámlás villogását, mennykövek dörgését és más égi tüzeknek, vizeknek mérhetetlen súlyát. A vizek hol megmerednek, hol szabadon folynak, egyszer a fagytól beállnak, másszor a Favonius melegétől felmelegedve szaladnak medrükben. A föld olykor nedves, olykor kiszárad, egyszer violákkal, füvekkel, lombokkal tündököl, másszor mindettől kifosztva, hó födi.

Ó jaj, tehát az ember mindezeknek forgandósága! Nem is kell elleplezni, hogy minden emberi dicsőség, boldogság, ha van ilyen egyáltalán, csak pusztá képzet, álca, sőt csak gyorsan lezajló komédia. Amiként a színpadon egyeseknek a Király, másoknak a Vezér, vagy a Bíró szerepe jut, és aztán egy éjszaka múltán a jelmezüktől fosztva, sem a Király, sem a Vezér, sem a bíró szerepének nincsen semmi értéke többé. Ilyen a halandók állapota, bármennyire ragyogjon is az emberi szemek előtt, mégis csak egy pillanatig tart, csak egy éjjel, és és semmivé teszi akár a szerencse fordulása, akár a sápadt halál, mely egyformán bezörget a királyi tornyok és a szegény kunyhók ajtaján.

Ó mennyire csalfa az emberi remény és fogadkozás, milyen bizonytalan az élet folyása! Kérlek, vedd eszedbe Krözusnak, Lydia királyának sorsát, aki tiszte és vagyona miatt oly híres

volt, hogy megfélekezve az emberi esendőségről magát mindenkinél boldogabbnak képzelte, és csúfolódott Szolónon, aki úgy vélekedett, hogy halála előtt senki sem lehet boldog. Később aztán a királyt, miután a szerencséje megfordult, fogolyként vezették Kúrosz elé, és az máglyára helyeztette. Így kényszerült megtanulni végül a maga baján, az emberi sors állhatatlanságát. Közismert a Sesostris szekerét vonzó négy király szerencsétlensége, és azt is szinte mindenki tudja, mi történt a szamoszi Polükratésszel, aki a csekélyebb bánatra hiába keresett egész élete során bizonyosságot, noha az újjáról levett, értékes gyűrűjét is a tengerbe hajította, hogy a szerencse másik arcát is megtapasztalja, míg végre Mykalé hegyfokán, ha nem is ilyen módon, de megismerhette ezt a keleti perzsáktól keresztre feszítve. Mellőzöm azonban ezeket a régi és idegen történeteket.

Van-e valamije is, kérlek titeket, a gyászos állapotú Pannóniának, mindannyiunk édes szülejének, ami minden tekintetben boldogan és változásoktól érintetlenül az övé? A bajoknak mi-féle nemét, a kedvezőtlen fordulatoknak mi-féle sokaságát nem próbálták országunk előkelői? Úgy vélem, hogy szélesebben terjedt el a bajoknak minden fajtája, mintsem az emberileg elképzelhető. Nincs olyan rend, nincs olyan társadalmi állapot, amely ne lenne kiszolgáltatva a legnagyobb sorsváltozásoknak. Nincs olyan rend, nincs olyan társadalmi állapot, amelyre akár gonosz emberek, akár itthon titkos ellenség ne leselkedne, s leginkább maga a kérlelhetetlen halál, s ez olyannyira, hogy noha valaki életének későbbi szakaszában, testi és lelki, külső és benső javai-ban a maga és mások ítélete szerint boldognak látszik is, a halál nyilaitól mégsem menekülhet. Hiszen az emberi lét oly kétes csatasor, hogy akár annak élén, akár annak végén áll helyt valaki, a halál dárdái előről vagy hátulról mégis eléri. A világnak ebben az elaggottságában, a hazának ebben a hatalmas viharában azt látjuk, hogy államunk nem virágzik, a városok nem boldogok, a családok nem örvendenek.

Nem reménykedhetünk már abban az atyáink emlékezetében élő aranyló békességben, amely a földeket terményekkel, a hegyeket szőlőkkel, és gyümölcsökkel töltötte meg, hiszen meghalt, ó jaj, meghalt Pannónia fenséges Patrónája, Károlyi Zsuzsánna, az erkölcs példaképe, a kegyesség és asszonyi tisztaság mértéke, minden erény tükre, a gyülekezetek dajkája, aki-nek korai végzetén bánkódnak a csillagok, kesereg hazánk, könnyét hullajtja az egyház, sóhajtoznak gyászt öltve, az iskolák. Apolló s a Múzsák elégiákkal siratják, s még maguk a városok és templomok falai is, melyek imént, az ő életében örvendtek és ujjongtak, most a közös és fájdalmas gyászunkról tanúskodnak. Nem is maradt más, úgy látom, a számunkra, mint a szomorú ciprus kiválasztása a végzetes kereszthez.

Ó Pannóniának korai végzettől sújtott leánya! Nem követ-e téged ez az öröm ebben a bajjal teli életben? Így van bizodalmad az emberi világban, vagy inkább a másik, az örökkévaló élet utáni vágyakozás hevít? Így emészt a csodálkozás a fejedelmek végzetén? Ne csodálkozz, ne add magad a könnyeknek! Így szalad el az emberi élet!

És Te Jehova, mi Urunk! Meddig terjeszted ki ellenünk haragvó jobbodat? Meddig enyészted örökös gyással, háború viharával, betegség mérges tombolásával Hazánkat? Ó könyörülj rajtunk, könyörülj Egyházadon, hisz oly sok egyébként is ennek a keresztje. Őrizd meg üdvében bántatlanságában fejedelmünket és más urainkat. Vigasztald Szent Lelkeddal a gyásztól és bánattól ellankadt szívüket, rólunk kegyelmesen fordítsd el a vétkeink miatt seregestől támadó veszedelmeket!

Befejezve szónoklatát Balai Mihály, és utána Bojti Gáspár következett az Úrnő dicséretét megfogalmazó elégikus verssel. Középre állott, és ilyen szókra nyitotta meg ajkát.

Bojti Veres Gáspár elégiája

1. Nemrég hagyta el a hyanteus⁵⁸ Camaenák kíséretében Apolló gyászos szívvel Kasztália⁵⁹ forrásvizeit,

3. majd, miután gyászlepellel fedte viruló babérkoszorúját, háromszor megütötte az ég bezárt kapuját.

5. „Nyissátok ki, égilakók!” s így szólt „Ó békehozó Cyllenius,⁶⁰ aki az élet útját igazítod,

7. mert a könnyű Morpheus⁶¹ feljött a mulandó világra, és Dácia mezőire alvilági halált hozott.

9 Halált hozott, és a betegségek szövetséges hadaival jött, pestis követi őket, és a rosszhírú éhezés.

11 Nem hozta magával a hyblai⁶² nektárra méltó Királynőt, aki nekem termékeny földeket szerzett,

13 és ő, aki a héraklészi merészsége miatt tiszteletre érdemes, a betegségektől körülfont élettől megvált.

15 Én magam is félek és menekülök a hatalmas zsarnok kezétől, nem segít rajtam sem a szent ambrózia étke,

17 sem az orvosszerek, melyeket válogatott füvekből az epidauroszi hérosz⁶³ tudós kézzel elegyített,

19 sem istenségem ragyogó névvel fénylő címe, sem az amazonok nyilaitól vad íjam

21 sem megpendített lantom kedves hangja, melyet ékes szavú génuszom dagadó ereje áraszt szét

23 Tárjátok ki az ki az eget! A Helikon leányai jönnek megrendülten a nyomomban, ily nagy baj erejének diadalakor.

25 Nem csepegtetünk rátok fertőző szennyet, Tárjátok ki az eget! Nem éri méreg az égiek lakhelyét „

27 Meghallotta a Mindenható Jupiter küszöbének a háromszori döngetését, amint háromszor ismétlődött a hang,

29 meghallotta és megrázta szőke haját, és e szomorúan e szavakat mondta

31 Miféle ismeretlen vendég üti a levegőt a hangok félelmesen szóló szavával, és ki veri az Ég kapuját?

33 Vajon a vad Brontes, Steropes és Pyracmon támadják ismét ütleggel és szóval égi házamat?

35 Így szólt és megbízta Pleiades szárnyas szülöttét, hogy tudja meg a nagy zajnak okát.

37 Repül az gyors saruin sebesebben az Eurusnál, és látja a benyomott ajtó sarkainál megjelenni az istent

39 Elámul, mihelyt meglátja Cylléné szülötté, és alig hiszi elé, hogy a végzetmondó isten jelent meg,

41 és a kemény gyémántból faragott oszlopcsarnokba engedi őt, táplálva a kedves reményt, mégis

⁵⁸ Boiótiai, ezen a görög vidéken van a Helikon hegye, így kapcsolódik a Múzsákhoz

⁵⁹ Forrás a Parnasszuson

⁶⁰ Kylléné hegye Mercuriusnak volt szentelve, innen az isten mellékneve. Az alvilágban a halottak lelkét vezeti, *psychophrosként*.

⁶¹ Morpheus *tenuis* jelzője alvilági, azaz a holtak országához tartozó mivoltát hangsúlyozza, mivel e halotti árnyaknak ezekre a megnevezéseire utal *Temuis umbra, tenuis imago*.

⁶² Hybla virágzó hegye Sziciliában van.

⁶³ Aszklépiosz, az orvoslás istene

43 csodálkozik az új dolgok gyászos jelein, és kutatja az (isten) lelkének erőtlenné válását.
 45 Mit mutathat a sötét babérkoszorú? Miért borítja por őt kellemes fürtjeitől fáradt lábáig
 Miért vetette félre a lantot? Miért vöröslenek rozsdától a nyilai? Erőtlenné vált a Paeonius keze?
 47 Miért utánozzák őt a Múzsák tépett ruházatukkal? Miért ázik könnyben az arcuk? Miért
 apadt meg arcuk bőre?
 51 Phoebus elmondja, azt kívánja, hogy a magas Mennydörgő isten elé árássa panaszos szóval,
 amit Morpheus a földön cselekszik
 53 Nyomban viszi a hírt serényen az aranylándzsás hírnök a magas Isten ragyogó csúcsaihoz,
 55 oda, ahol a Tejút festi az elérhetetlen eget, és a Delfin, a Nyíl és a falánk Sas lángol.
 57 Jupiter az istenek fényében ragyogott trónján, és kitűnt jogarával az égilakók kórusában.
 59 Így szól hozzá Phoebus: „Tiszteletre méltó atyám, a vak éjszaka halált termelt, s ennek segí-
 tője a lomha Morpheus.
 61 Halált hozott most ő fel, ó szörnyű, a Styx⁶⁴ hullámairól, amely most az istenek drága testé-
 ben tombol
 63 Az imént ugyanis a babérrel koszorúzott dicsőséggel ékes nimfádnak erős sorsfonalát, ó jaj,
 elszakította.
 65 Nem élt más kiválóbb Dácia földjén a vallásban és a győzhetetlen hitben
 67 Mert ha az aranyalmákat őriző Hesperida leányok,⁶⁵ és az öt Hyas⁶⁶ híresek,
 69 méltó volt, hogy része legyen az örökkévaló égnek az elhunyt asszony, a Károli-ház koronája
 71 arra a ragyogó helyre, amely a szűz Astrea⁶⁷ csillagképét elválasztja az ősi kétserpenyős Mér-
 legtől
 73 Ő azonban mégis meghal! Nem gondolsz a ti nemzetségeitek nagy kárára azzal, hogy őt nem
 számítod az ég istennői közé?
 75 Így hát hagyod, hogy dühösködjének a Párkák örült vakmerőséggel a te gyermeked ellen?⁶⁸
 77 Így hát az ő oly szent testét átengeded a szomorú földnek? Elfogynak majd országod polgá-
 rai.
 79 Nekem is sötét por borítja homlokomat, épp hogy eljutottam az ég sarkpontjához, s így mon-
 dom szavaimat,
 81 megrettenve a balvégzetű haláltól, menekültem a halandók lakhelyétől, mely káriszokkal
 ragyogott rám.
 83 Nosza tehát ragadd meg háromhegyű villámaidat, és rombold le sűrű nyilaiddal a halált!
 85A legkegyesebb Királynő azonban fényével kitűnve, gyaráítsa a csillagok karát bármelyik
 égi körön.
 87 Örvendjen örökkévaló lakomán, amely az Isteneket⁶⁹ táplálja, és áradjon szét halhatatlan
 érdemének Neve⁷⁰ a földön
 89 Így szólt, és a Pajzstartó isten⁷¹ erősen megrázva az Olimposzt, megütötte az illatozó földet,
 91 félelmetes szemét áradó könnyek borították, és aranyos pálcája rózsaszín ujjai közül kiesett,
 93 és amíg a te halálotat siratta, felséges Királynő, a könnyei gyöngyökké szilárdulva hullottak
 le
 95 miután a gyászos zokogása felszáradt az arcán, komoly tanácskozást hívott össze magas fel-
 legvárába

⁶⁴ Az alvilág egyik folyója

⁶⁵ Júnó aranyalmáit őrizték

⁶⁶ Hét csillag a Bika csillagképben

⁶⁷ Az igazság istennője

⁶⁸ Az eredetiben: *thalami in pignora* „hálószobád gyermeki záloga”

⁶⁹ *quae Numina pascunt*

⁷⁰ *Nomenque honosque* „neve és érdeme” hendyadioin

⁷¹ *Aigiochus*, a görög Αἰγίοχος latinositása. Zeusz pajzsa az αἰγίοχος, azaz ’égisz’, amely oltalmaz a villámok ellen, az ég boltozatának, a viharoknak mitikus megjelenítése.

97 Így kezdett bele: „Istenek, ti, akik az égi törvényt megtartjátok, akiknek a szennyes por tédert hajt,

99 mondjátok, milyen törvénnyel tiszteljük az én védencemet, Zsuzsannát, akire lecsapott a gyászos halál.

101 Az álomhozó halál ugyanis a törvénynél erősebb füveivel uralmat vett az oly nagy Istennő ragyogó szemein,

103akinél nem volt bátrabb a lelkesedésben sem Debóra, sem a boldog Hyppolité

105 noha mindketten asszonyként karddal jól védelmezték házi isteneiket az ellenség táborá ellen.

107 Ő azonban a tömjénégető oltárt durván nem borította vérrel, sem ősi tűzhelyét erőszakkal

109 hanem inkább szent könnyekkel, égbe szálló imákkal, szívének tiszta érdemeivel.

111 Ezzel a méltó szeretettel – emlékeztek erre – az égiket kedvessé téve, őket tartotta erős védelemül.

113 Szent elméjének éle felért az égikével, midőn kezében forgatta a szent tanítások ígét.

115 Önként nyújtotta ki kezét az igazság tiszta szolgálóleányai felé, melyek közt a legelső a tiszta szemérem,

117 amely az arcát bíbor ruhába öltözteti, és tiltja, hogy lássák a gyalázat megnyilvánulásait,

119 ahogyan az Ida hegyének füzesében a szűz Minerva elfordította tekintetét és az orcáját a faunoktól

121 vagy ahogyan a ragyogó Phoebust megvetette a thesszáliai leányka, aki a győztes főkről lett ismeretessé.

Jupiter a továbbiakban Károlyi Zsuzsanna házastársi szerelmét és hűségét dicséri, amelyet sem Pénélopé, sem Thysbe nem múlhatott felül, aztán az istenek oltárainak, templomainak tiszteletét, a honukból elűzöttek és a szegények számára nyújtott támogatását. Az isten megígéri, hogy elfogadja azt, amit az istenek, Minerva és Apolló javasol.

147 Ezért azt akarom, amit az istenek véleménye parancsol, melyet elsőként most a nemes Pallasz fejtse ki!”

149 Egyetért ezzel a kígyótartó Tritonis:⁷² „Apolló könnyes panaszok közt előadta, hogy meghalt az istennő.

151 Meghalt az Istennő, akinek nagy jutalmakat, ajándékokat adtak éveken át az istenek, ajándékokat adtak az istennők.

153 neki Jacchus zsenge szőlőfürtöt, Ennaea⁷³ a termények sokaságát hozta elő, vidám virágokat adott Flóra,

155 a lába nyomát szerették a libethrumi nimfák,⁷⁴ és az ő akaratából szabadon éltek

157 Én magam sápadt olajfa ajándékot adományoztam neki, tetézve szövettel, tehetségét művészetekkel,

159 melyet sem a komoly Erinna, sem lesboszi Szapphó nem múlt felül, nem változó nyíltszí-vűségét a kegyes Vesta.

161 Tedd ezért az égre méltóvá, és sorold a ragyogó csillagok közé, Ó Atyám, az oly igen ismert Istennőt!

163 törd meg hatalmasan a halált, pusztítsd el a halál és az álom segítőit, hogy a te nemzetséged kárára ne legyenek!”

165 Tritonist Júnó királynő követte énekével, és gyászos szózat áradt rózsaszínű szájáról

⁷² Pallasz Athéné születési helye mítosza egyik változata szerint a Triton folyó, ezért nevezték Tritogeneiának is. Kígyóval ábrázolták. Pheidiasz parthenoni szobrán a kithont díszítették kígyók, illetve a pajzs mögött Erechteust, Athén első királyát ábrázolta kígyóként. Ő ugyanis Gaia gyermeke volt, és Athéné nevelte fel.

⁷³ Bacchus és Cerész

⁷⁴ Thessaliában, Libethrum városa mellett volt egy múzsáknak szentelt barlang.

167 „Ó Dolgok Alapítója! Legyőzte nemrég a gonosz halál azt, aki az országoknak a legkiválóbb törvényeket adta?
 169 Akinek nevétől Illiria hadai féltek, akinek ifjú lábát a művelt Dácia terelgette
 171 akinek törvényesen szerzett hírnevét az északi Ister, a sebes Száva csobogó partja tovavitte,
 173 akit a Tibiscus partjai kedvességgel ajándékoztak meg, akit a gyors Dráva tisztelt.
 175 Őt tisztelte a pannon, géta, szláv földművesek sokasága, és a Kárpátok gerincének rutén lakosa,
 177 és mégis időnek előtte lehanyatlott! Ó szent isteni akarat! Vajon nem a halál félelme áll a kapuink előtt?
 179 Minden hatalmasságot elvisz egy sötét éjjel, és hurkot vet az minden istenre,
 181 ha te, knídoszi Atya bátor kézzel nem ejted félelmes villámaidat a vad halál mezejére.
 183 Ezért, nosza rajta, lángoló Vulcanus, szicíliai olvasztódból készítsd el háromszáz villámot Jupiternek,
 185 melyekkel lerontsa a halált a Phlegeton⁷⁵ hullámaiba, és felszabadítsa a nagy Istennő lezárt szemeit!”
 187 Egyetértettek mind. Akkor Jupiter a világ tetején mennydörgött és megtörte gyorsan a halál, törvényét,
 189 és az aláhanyatló fellegekből nyomban lehajította sűrű villámait, szétzúzta a dühös halált.
 191 Sőt azt is megparancsolta még kemény hatalommal, hogy ez az erős csapataival táborozó a Styx halotti árnyainál jelenjen meg.
 193 Hozzáfüzte a kérést: „Ah, sohase lásson téged, méltatlanság tanújaként a vándorló nap boldog fénye.
 195 Ám eközben, noha tettemet senki nem teheti meg nem történtté, kilenc Múza, sirassátok önként,
 197 és patak módján folyjanak a megeredt könnyek, és te, Melpomené⁷⁶, könnyben ázó arccal énekelj!”
 199 „Ó Pannónia fénye, Ó Dácia földjének legszelídebb anyja, nem kell panaszos hangon emlegetni téged!
 201 Nem gondolsz arra, hogy milyen könnyekkel emlegetjük szüntelen végtisztességedet. Mi tartja vissza érzelmeidet?
 203 Téged sirat a Király, letéve koronáját, és kegyetlen könnyekben ázik fény nélkül az arca.
 205 Ő aki győzelmi babérral megérintette az ég csillagait, azon most a könnyek vesznek erőt!
 207 Most a nap is ezt látva tegye félre éles sugarait, a fehérén ragyogó hold is bocsássa el az éjszaka lovait!
 209 Téged szívével és ajkával a híres Bethlen-ház gyászol sok ezer érdemes tagja közül egyetlen királynőjét,
 211 téged siratnak itt a haza előkelői, a bátor grófok, ősi családok, a nemesség ragyogó koronája,
 213 téged, az elhunytat gyászol az asszonyok kara, és minden út kereszteződése gyászhanggal zeng.
 215 téged könnyes arccal a sírodig kísért el a kegyesség, téged a ritka hűség, állhatatosság,
 217 sötét ruhában, gyászosan lép az előtte fekvő Úrnőhöz⁷⁷ a vallás, és szomorú szemét a földre szegzi.
 219 Az az egyetlen sors vigasztalja az ősi földeket, hogy a jobbik részt nem fedheti a föld.
 221 Károlyi Zsuzsanna csillaga azonban felemelkedett, a Szűzzel és a Mérleggel osztozott a szelíd egen.

⁷⁵ Az alvilág tüzfolyója .

⁷⁶ A tragédiaköltészet múzsája. A versben a 199. sortól az ő dala következik.

⁷⁷ Az eredetiben csak *oppositae* 'elétett, elé helyezett' Mivel femininumban áll, Károlyi Zsuzsannára vonatkozik.

Mindszenti Gábor beszéde

Milyen nagy híre volt egész Erdélyben és a Magyar Királyság egészében Felséges Károlyi Zsuzsanna hirtelen és váratlan halálának – ó Felséges Fejedelme Erdélynek és a Szent Római Birodalomnak, és ti, nevezetes Előkelőségek. Vajon elválasztható-e ettől az, hogy alig két hónappal ezelőtt mindannyiunk nagy lelki fájdalommal és tiszteletünket sűrű könnyhullatással leróva, a Nagyságos Csáki Krisztina Úrnőnek, az Igen Nevezetes Kormányzó Urunk hitvestársának sírjánál jelentünk meg régi szokás és rend szerint; ma pedig a Felséges Károli Zsuzsannának, a Felséges Fejedelem választott élete-párjának hideg tetemét siratjuk: fájdalmat fájdalom, könnyeket könnyek követnek végtelen nagy tenger hatalmas áradataként. Ó, emberi dolgok nagyon állhatatlan állhatatlansága!⁷⁸ Ó kiváló asszonyok életének nagyon rövid sora! Ez az Úrnő, ugyanis, amíg élt, mivel védelmezője és dísze volt az oly igen virágzó Erdélyi Fejedelemségnek, a mi korunknak csodálatra méltó gyönyörűsége lett, s az elkövetkező évszázadoknak pedig a legkiválóbb erények hihetetlen példáit hagyta.

Megvallom ugyanis, hogy amikor értesültem a nagyságos Csáki Krisztina haláláról, enyhítette fájdalmamat, hogy Felséges Károlyi Zsuzsanna élete megmaradt. Ő ugyanis az oly nagy szelídség és kivételes kegyesség grádicsain nem csak apránként lépkedett fel, hanem magasan szárnyalt a halhatatlan dicsőség megszerzése felé. Most azonban, amidőn hazánknak ez a fénye kihuny, s e későbbi csapás az előbbihez járult, gyászosabb fájdalmat és kétszeres bánatot hagyott mindenki szívében. Emlékszem, hogy a Nagyságos Csáki Krisztina végtisztességének megadásakor a sok panasz vihara közepette is a beszéd szabadabb folyásával áradtak szavaim, most azonban Felséges Károlyi Zsuzsanna temetésén megrendülve, egyrészt a könnyek és a fájdalom hevéssége, mely elzárja ajkamat, másrészt az anyag nagysága, amely a megszólalás minden bőségét felülmúlja, valamiféle súlyos teher nyomasztó súlyaként nehezedik reám, egészen mélyen lever, és a hallgatás terhével nyomaszt.

Úgy tűnik, mintha az jutott volna osztályrészül Károlyi Zsuzsannának, amit a makedón Nagy Sándor mondott panaszul Sigeumban Akhilleusz sírjánál megállván: „Ó ifjú, – szólott – boldog vagy, hiszen dicsőséged hirdetőjéül egy Homéroszra leltél!” Ezzel jelezte, hogy az ő tetteinek nincsen méltó magasztalója. Kinek van tehát oly bőven áradó tehetsége, hogy Károli Zsuzsanna ragyogó tetteit értelmével felfogni, és szavaival kifejezni tudná? Ha ugyan lenne is valaki az igen nemes és tudós férfiaknak eme gyülekezetében, aki úgy vélné, hogy ő maga felfoghatná mindezeket, azt mondom majd arról, hogy az nem embertől született, hanem valamilyen isteni erőből eredt, s az lelkesítette át. Én azonban ismerve saját gyengeségemet, és módfelett megrendülve e váratlan csapástól, és a közjót ért fájdalomtól és bajtól elcsüggesztve, lelkemet oly különös bénaság szállja meg, hogy esztelen lennék, ha azt mondanám, képes vagyok mindezt ésszel felérni és szavakkal kifejezni.

Mert ha akárcsak nemzetsége nagy hírére vetem is lelki szemeimet, akár elődeinek és őseinek ragyogására, oly sok s annyi férfiú tűnik elém, ahány hőst a leghíresebb emberek is csak egyen egyenként találhatnak fel és mondhatnak magukénak atyáik között. S ha e nemzetséghez méltó gyermeki neveltetését tekintem, mely először a családja körben történt, majd később más helyeken, hazánk leghíresebb és legragyogóbb dinasztáiánál, ez az ő eredendő jellemét a kiváló dicsőség elnyeréséhez oly sok erőnnel harmatozta, hogy azok elegendőek legyenek a legnagyobb birodalmak kormányzásához, az állam irányításához, a családja szolgálatához, a Kegyeség követéséhez, a halhatatlan Isten és az emberek kedvességének elnyeréséhez. Ó, igaz erényben megnyilatkozó igaz nevelkedés! Ó szelíd és tanulni kész jellem! És így az erények termé-

⁷⁸ O inconstantiam rerum humanarum inconstantissimam! RMNY 1307, 80.

szetes késztetésével, az előkelő asszonyságok tündöklő példájával, akiknek ragyogó tetteire sűrűn visszaemlékezett, látta is ezeket, melyek ösztönözték az ő igen tiszta lelkét, és mindezekben annyira gyarapodott, amennyire azt a legkiválóbb jellemű leányok életkora és erkölcsi tisztasága megkívánta.

Felülmúlta már ugyanis ebben az életkorában is azokat az idősebb asszonyságokat, akik egyrészt állandóan nagyszerű és tekintélyes dolgok közt éltek, miközben alázatosnak és szelíd lelkűnek mutatkoztak, másrészt azokat is, akik az életük tisztaságára és feddhetetlenségére törekedtek, hiszen szüntelen szeme előtt volt és eszében forgott szüleinek, nagyanyjának és más nőrokonainak képe, akik számára erényeikhez mérhető megtiszteltetés nem juthatott.

Még ezeken is túl ebben az asszonyokat illető ismeretben a többiek előtt járva, némelyeket az erény zsinórmértékéhez s mércéjéhez igazított, némelyeket viszont teljes joggal megfeddett –, ezt az ismeretet nemcsak a példák követésével gyarapította, hanem mások erényeivel buzgón vetélkedve, ragadta magához.

Ezalatt erényeinek más ékességei közt az engedelmességre való különleges készsége ragyogott fel, melyet egy szóval szelídségnek vagy galamblelkűségnek is neveznek. Szinte előrelátó elmével figyelt arra a méltóságra, amelyre fel fog emelkedni, előre látva, hogy senki sem képes helyesen uralkodni, ha korábban az uralmat túrni nem tanulta meg. Ó, mindannyiunk bizonyágtevése által magasztalando megfontoltság! Ó, te népek vezetésére született asszony! Tanúságot tesznek emellett mindazok, akik abban az időben, midőn a Felséges Fejedelem ennek a királyságnak a kormányzását szerencsés módon magára vállalta, és mindeddig e vállalt feladatnak igen szerencsésen eleget is tett, a fejedelemasszony előrelátásában és kegyességében részesültek. Mindenki előtt ismert ugyanis, hogy alig támadt valami nehéz ügy, amit ő Felséges férjének súlyosabb gondjai miatt való távollétében saját maga irányítani, szinte férfiúi tekintéllyel és erénnyel oltalmazni, elvégezni ne lett volna képes. Ha mindazokat az érdemeket, amelyeket Erdély államára, mindazokat a jótéteményeket, amelyeket az erények akármelyik követőjére, mindazokat a jótévő cselekedeteket, amelyeket a szegényekre, mindazt a gondoskodást, amelyet az özvegyekre és az árvákra fordított elő akarnám sorolni, e nap sem lenne elegendő a számomra, és oktalannak is tűnnék, ha szavakkal kívánnám felidézni azokat a dolgokat, amelyek mindnyájunk szeme előtt nyilvánvalóak voltak. Jogtalanságot követnék is el, Előkelőségek, veletek szemben, ha a ti jelenlétetekben nektek fejtegetném azokat, amelyekről éppen ti tehetnétek előttem tanúságot, és ezekről éppen ti oktathatnátok ki engem. Ismerte ugyanis a Felséges Fejedelem az ő hitvestársát, és ti, Előkelők, ti is megtapasztalva az Úrnő kegyességét, a lelkekben oly mélyen őrzitek tetteit, királynői erkölcsét, hogy szükségtelen azoknak emlékét ázsiai ékesszólással felidézniem.

Te pedig, Felséges Úrnő, akit oly korai halál ragadott el tőlünk, akinek közös javunk miatt meghalnod soha sem kellett volna, mivel azonban a halhatatlan Istennek úgy tetszett, hogy a te csodálatos erényeid minden nép évkönyvébe költözzenek át az eljövendő nemzedékek számára, és nyilvánvalóan kitűnjön ez által, hogy neved ragyogását soha semmiféle feledés, sem az idők hosszúsága nem törli majd el. Amit szeretünk tehát tebenned, és amit csodáltunk, megmarad mindörökké, hiszen irántunk és közös javunk iránt való nagy érdemeid hírét és tiszteletét itt hagyta a földön.

AZ APOTEÓZIS második könyve

A quinties calendjára⁷⁹ áthelyezett halotti pompához, miután az erre szükséges pénzt teljes egészében és bőségesen előteremtették, hazai szokás szerint készültek. Gyászadalokat énekelve, a Szent Mihály arkangyalról elnevezett székesegyház kapujára és kapuszármányaira kitűzték a királynő címereit. A fejedelmi palota udvarát levélszínnel fedték, mely alatt minden rend számára szelíd nyugalmat kínáló padokat építettek nagy számban. Középen castrum dolorist emeltek, melyet sötét színű és az uralkodó címereivel tarkított öltözetbe vontak. Az ünnep az előkelőségek határozata alapján quinties calendja előtti harmadik napon⁸⁰ kezdődött. Erre az időpontra ugyanis Erdélynek és a vele egy testet alkotó részeknek is minden vidékéről minden előkelőség gyászba öltözve megjelent, és így azt kezdeményezték, hogy az Úrnő méltóképpen való végső nyugalomba helyezésére a kitűzött időpont előtt még három napot fordítsanak.⁸¹

Így aztán reggel hét órakor a három nemzet tagjai gyászöltözetben, és az egyházi rend sokasága megtöltötték a palotaudvart. Középen a fejedelem foglalt helyet a királyság válogatott előkelőivel, vele szemben az egyházi személyek ültek, baloldalt a gyászoló asszonyok, jobboldalt a szászok rendjei, és a szabad városok követői zárták a teret. A többi részt is sokaság vette körül, s az egészet egyik oldalról a testőröknek, a másik oldalról az udvari lovasságnak megerősített csapatából alkotott kör övezte.

A koporsót a sírkamrából, amelyben egy teljes hónapon át illatszerekkel eltemetve rejtőzött, a nemességből való, híres vitézségű lovasok hozták elő, és elhelyezték a gyász castrum dolorisnak nevezett kicsiny palotájába, melyet sötét selyem gyászöltözetbe vontak. Miután az őseink szokása szerint énekelt gyászdal elhangzott, a szószékre lépett a tudományokban legelső, a bölcelet, az orvostudomány, a nyelvek ismeretéről igen nevezetes Czeglédi János úr, aki a Mindenható Isten gyönyörűségeinek tágas kertjéből szakított Ige, a *Por vagy és porrá leszel* alapján prédikált, és bebizonyította az Ó és Új Testamentumból, és a leghíresebb bölcsék tanításaiból, hogy még a legkedvesebbjeink halálát is szelíd lélekkel kell viselnünk. Nem kevés halandó szemében ültek meg a könnyek: olyan hatással volt ugyanis rájuk az ékes szavú férfiú vigasztalása, hogy szellemének, beszédének okosságával mindegyikőjük lelke a régi gyász fájdalmába fordulhatott. Miután ő az ily nagy tanításra sóvárgó hallgatósága előtt, nem kevesek sóhajtozása közepette beszédét befejezte, Balai Mihály úr foglalta el a szószéket és a latin beszédet tartott, ezeket a szavakat szólván.

Balai Mihály második beszéde

Igen helyénvalóan képzeltek el egykor a régi bölcsék – Felséges Fejedelme a Szent Római Birodalomnak és Erdélynek, és ti, a mi számunkra oly igen Kegyelmes, Méltóságos Fejedelmek, Tekintélyes, Tekintetes és Nagyságos Hercegek, Bárók, Neves és Nemzetes Nemmes urak, Hírneves, tudós, jeles és bölcs férfiak, minden egyéb rendből való tekintetes Hallgatóim – mondom, igen helyénvalóan képzeltek el a régiek, egy kétalakú szörnyeteg, a Mitotaurust, Minósz, krétai király fiát, aki feleségének, Pasziphaének,⁸² a Nap leányának egy bikával való

⁷⁹ Július elseje

⁸⁰ Június 29. Bojti a római naptár időszámítását alkalmazta. Eszerint a terminusba be kell számítani magát a kezdő és a záró napot, jelen esetben a három napba a határnapot, a *calendaet*, július 1-jét és az ettől visszszámított harmadik napot is.

⁸¹ ...*authores fuerunt, ut tribus ante praefixum supremis exequiis terminum, diebus, Iustis Haeroinae contribuendis, opera impenderetur* Itt tehát elszámolta a napokat a historikus Bojti, mivel a kitűzött július elsejéhez képest két nappal kezdték előbb a ceremóniákat..

⁸² Pasziphae a napistennek, Héliosznak és Krété nimfának a gyermeke. A bika iránti szerelmével Poszeidón Minoszt kívánta megbüntetni, mivel az egy fehér bikát nem áldozta fel az istennek. Androgeosz Minósz és Pasziphae egyik gyermeke volt, akit az athéni király, Aigeusz, Thézeusz apja, megirigyelvén a Panathenaián aratott

fertelmes együttthalásából egyrészt emberi, másrészt bika alakot viselt, és ezt Minósz parancsára egy labirintusba zárták, ahol emberhússal táplálkozott. Az athéniak pedig, akik Androgeoszt, Minósz fiát megölték, Minósz által háborúval leveretvén, a békeszerződésük alapján évenként hét ifjút és ugyanennyi leányt küldtek a szörnyeteg táplálására Krétába. Ahová miután Thészeusz, Aigeosz, athéni király fia megérkezett, Ariadnének, Minósz leányának jótéteményéből, aki őt igen megszerette, Minotaurust megölte. Kioktatta ugyanis Ariadné a labirintusban való útvesztő bolyongása felől, és a tőle kapott gombolyagot, melynek fonalát a bejárathoz kötözte, magával vitte, s ennek vezetésével épen és sértetlenül, sőt győztesen tért vissza.

Kétségtelen, ó Hallgatóim, hogy ez a világ az a számtalan tévúttal, tekervényes kanyarulatokkal bővelkedő labirintus, ahová, ha valaki meggondolatlanul Ariadné fonala nélkül lép be, nehezen s aligha képes onnan kijutni. Annak mélye ugyanis a Minotaurust őrzi, s az fölfalja mindazokat egytől egyig, akik szerencsétlenségükre vezérfonál nélkül lépnek be. Mit kell tehát minékünk cselekedni a világnak ebben az útvesztőkkel teli labirintusában? Mi módon kerüljük el e vadállatot, melynek a halandók vérében áznak fogai? Meg kell, úgy vélem, szereznünk, Theszeusz példájára, a halandóságunkra, törékeny voltunkra való emlékezést, mint egy Ariadné-fonalat, melynek vezetésével lábunkkal a lelki Minotaurust, a Sátánt megtaposván, kilábalhatunk a világi hiábavalóságokból, és visszatérhetünk égi hazánkba.

Hogy ez mélyebben vésődjön az emlékezetünkbe, és jelen állapotunkban minket útjelzőként az örök élet felé vezéreljen, engedelmetekkel és elegendő erővel, melyet Isten nekünk megad bőven, ha csak egy kissé szelíd figyelemmel lesztek, röviden bemutatom, hogy a halandóságunkra való emlékezés szükséges és üdvös.

Egykor átvitt értelemben fának nevezték a bölcsek az embert, mivelhogy testében ahhoz igen hasonlít, lelkében pedig a tűzzel lehet azonosítani. Ugyanerről énekeltek egykoron a költők is Prométheusz történetben. Azt mesélik ugyanis, hogy Prométheusz, Japetosznak sarja először az ember testét e világon sárból formálta, és mivel ezen a földön nem talált semmit, amivel életet lehelhetett volna belé, ezért Minerva tanácsával és segítségével felhágott az égbe, és valamennyit elcsent az égi tűzből, mely mindenek közt a legfontosabb volt, és ezzel keltette életre az ember sárból formált testét. A költő arról is énekelt, hogy vakmerő volt Japetosz sarja, hiszen mindenkit megelőzve szerezte meg az égi tüzet. Épp ezért a Bölcsesség Könyvének szerzője is méltán nevezi az orrunkban lévő lélegzetet füstnek, a szavakat pedig a a szívből a nyelv segítségével előpattanó szikráknak.⁸³ S vajon a lángoló fa belsejéből nem füst és szikrázás tör elő? Mert ahogyan a tűz, ha ráfűjnek, lángra kap, úgy a halhatatlan Isten is ennek a mi életünknek a tüzeit Ádám ősapánkban felgyújtotta, midőn az ő alakjába, melyet nem oly rég még sárból formált, belélehelte az élet lelkét.

S amikor félreverik a harangokat a tűzvészt jelezve, és annál gyorsabban, minél inkább erőre kapni látszanak a lángok, úgy bennünk is így lüktet az erek verése, és az éltető és eleven lélegzetnek oda- s visszaáramlásától annál gyorsabban ver, minél nagyobb lett a láztól és más betegségektől keltett tűzvész. És ahogyan a tűzvész után nem marad meg semmi, csak hamu, úgy az emberi életből is, – amely a bajok minden fajtáját magába foglalja, sőt inkább valami képpen a gyötrelmek tűzvésze –, ugyan mi marad meg a hideg hamvakon kívül. A bölcs is ezt vallja az említett helyen: életünk szikrájának kihunytával, a testünk is hamuvá lesz, és a mindennek felett való, a mindenség teremtetője maga is ezt nyilatkozza ki: por vagy és porrá leszel.

Hiszen ha minden sírhoz odajárulunk, a síremlékeket megvizsgáljuk, a csonttermeket megszemléljük, az oly nagy, oly hatalmas uralkodók, hadvezérek, királyok, fejedelmek, hős férfiak és ragyogó hírű hős asszonyok életéből és szerencséjéből oly sok évszázad elmúltával, ugyan mi más maradt a mi bajokkal terhes korunkra, mint hamvak és majdan porrá enyésző csontok. Minden visszatér a maga eredetéhez, és gyermekségének anyját óhajtja annyira, hogy

sikereit, megöletett. Minósz háborút indított Athén ellen, és azzal büntette a várost, hogy kilenc évenként hét ifjút és hét leányt kellett küldeniük Krétába, akiket Minotaurusz pusztított el.

⁸³ *A bölcsesség könyve*, 2; 2. *Az audax Iapeti genus* kifejezés: HORATIUS Carm 1, 3, 27.

a hamu hamuvá legyen. Mivel azonban a lelkünk tűz és a testünk sár, és az élet pedig egyfajta tűzvésze minden bajnak, ebből annak kell oly biztosan következnie, hogy Isten Lelke is tanuskodik fölöle, és a tapasztalás is tanúsítja: „Por és hamu vagyunk.”. Miért feledkezünk meg a halálról, miért vádoljuk oly könnyen a természetet? Nem síránkozunk azon, hogy megszülettünk, sem azon, hogy élünk, s még azon sem, hogy szegénységet kell viselnünk, fáradságokat hordoznunk, nem figyelünk a bajainkra, sem arra, hogy megöregszünk, elnehezedünk, s végül meghalunk. Ezek felett senki sem panaszkodik, nem is csodálkozik, mintha itt ezek a dolgok kevésbé lennének a természet szerint valók, mint amazok.

Ó, micsoda fájdalom, hogy alig van néhány halandó, aki ezeket, nem mondom, hogy megértene, vagy komolyan venné, de legalább alkalmanként mellékesen tekintetbe venné. Néhányan azok a tudósok közül, akik csupán a természet fényéből merítik erejüket, a filozófusok igen súlyos panaszára⁸⁴ ezt válaszolják: *A szarvasok az ezerjófű legelésével vetik ki magukból a nyílveszőket, a mérgespók csípésére rák evésével újítják meg erejüket, a fecskék fiókáikat szemba-juk ellen fecskefűvel segítik, a teknősbéka a kígyók marására tengerimalacot eszik, így szedi össze az erejét.* Röviden szólva, nincsen olyan élőlény, amely ne ismerné saját gyógyszereit. Ó, jaj, csupán az ember nem tudja fellelni sem lelkének, sem testének orvosszereit. Ó milyen szerencsétlen az emberi lény állapota! Te azonban, mivel Isteni Lélek által az Egyházban valamilyen újjászületté, ne légy közönyös, nyisd ki a szemedet, emeld fel a fejedet, bárki voltál is, és figyelj arra, hogy a bűnök és a halál ellen mennyire üdvös és kézzelfogható gyógyító szert ültetett el az Isteni Lélek a Szentírás igen kellemes kertjében! „Emlékezzél meg – így szól az Írás – a te utolsó idődről, minden dolgodban és többé ne vétkezzél!”

Ó mennyire hatásos orvosság ez! Ó bárcsak minden szerencsétlen halandó figyelne erre, bárcsak újra és újra felfrissítené emlékezetében! Ó bárcsak azok, akiket bűnös vágy késztet, ezt flastromként tennék magukra, és bár úgy lenne, hogy emberi értelmük ekkora homályában eredendő vakságukon ezzel segítenének, ezzel gyógyítanák feledékenységüket. Éppen ezért a halhatatlan Isten mindenbe a halál bizonyítékát helyezte, a halál emlékjelét építette, hogy a halandók elméjéből soha ki ne essen a biztos halál emlékezete. Ha a földre tekintesz, ez az isteni Ige jut eszedbe: „Por vagy és porrá leszel.” Ha az égre, akkor Jób szavainak intelmét kell felidézned: „Szél a te életed”. Ha fellegeket látsz: „Pára és füst a te életed, amely kis ideig van, aztán semmivé válik” Ha az égboltozatot nézed, és a csillagok, planéták felkeltét, lenyugtát vizsgálga-tod, ezek az élet tűnékenységére, születésének, lenyugvásának bizonytalanságára és megbízhatatlanságára tanítanak téged. Ha kedvtelésből folyó vagy patak mellett időzöl, mi mást juttat az eszedbe a folyó vad rohanása, mint ennek az életnek gyors elmúlását. Mindnyájan meghalunk ugyanis, és eltűnünk a földben, mint a vizek, melyek nem térnek vissza onnan soha többé. Ha templomba vagy temetőbe lépsz be, a síremlékekből és csontermekből a holtak rothadó tetemei ugyan mi mást sóhajtanának feléd, mint ezt: emlékezz a halálra, emlékezz a halálra! Amiként e mostani, eléggé soha el nem siratható alkalom példázata is, ha van halló fülünk hozzá, mi mást hirdet, mint a költő szavait: *Omnem crede diem, tibi diluxisse supremum.*⁸⁵ Úgy rendelte el a halhatatlan Isten, úgy rendezte el kifürkészhetetlen szándéka alapján a dolgokat, hogy a halálra való emlékezés mindenkire reá vesse zaboláját, hogy ne rohanjunk fejünket leszegve a bűnökbe. Azt ugyanis, még ha mindezek elől behunynád is a szemedet, elzárnád is a füledet, mégsem kerülheted el, hogy a halál legbiztosabb előhírnöke, az álomról szólok, a halál képét a fantáziádba ne vesse. Vannak azonban más előfutárai is a halálnak, a váratlan csapások, az erőtelenség és vénség, míg végül elő nem lép maga a halál, mely velünk ezekben az ellentétes minőségekben, tehát éjjel és nappal harcol. Parancsol a mindenségnek, uralkodik mindenkin, a saját maga jogait gyakorolja, üldöz és eltapos mindent különbség nélkül, Hadvezéreket, Királyokat, fejedelmeket, gazdagot, szegényt és nyomorultat.

⁸⁴ Az emberi élet végességére vonatkozó panaszról van szó.

⁸⁵ Ep. 1,4,13 „Minden felragyogó napod úgy vedd, mint az utolsót” TRENCSENYI Waldepfel Imre fordítása.

Meddig szunnyadunk? Meddig feledkezünk meg tehát a halálnak oldalunkat szüntelen gyötrő ösztökéjéről? Mégis meddig nem vesszük észre a testünk közepén uralkodó halált, sőt ennek kegyetlen zsarnokoskodását? Meddig támaszkodunk oly nagyon a pillanatnyi emberi dolgokba vetett bizalomra? Miféle elgondolás vezet minket, hogy engedjük elvakítani szemünket a gazdagság és méltóság álarcával? Fel kell serkenni, meg kell tanulni, ha nem is a máséból, de legalább akkor már a mi saját bajunkból azt, hogy mennyi bajt okoz, ha ehhez az esendő világhoz ragaszkodunk, és mennyi jó származik abból, ha a halálról való emlékezést elménkben megőrizzük, és szüntelen ott forgatjuk. Ó, halhatatlan Isten! Milyen sok ember előtt ragadta el a dicsőség pálmáját ama Xerxész, az egész földkerekség leghatalmasabb királya, aki noha hegyeket rontott le, a Hellespontuson hidat vert, és olyan hősi tetteket vitt véghez szárazon és vízen, békében és háborúban, amelyeket a leghíresebb történetírók örökítettek meg és ünnepeltek. Mégis, amidőn egy magas helyről mérhetetlen nagy seregét szemlélte, először minden halandó közül a legboldogabbnak mondta magát, majd igen sűrű könnyekre fakadt. A mikor atyjafia, Artabanus, a hadjárat vezére, elámult a király hirtelen megváltozásán, és ennek okát megkérdezte tőle, Xerxész így szólt: „Eszembe jut, hogy mennyire rövid az emberi élet, mivel ebből a nagy sokaságból száz év múltán egy sem fog élni.” Ó igen bölcs hadvezérhez illő könnyek, ó, nagy uralkodóhoz méltó szavak! Ó, ha mi is képesek lennénk ilyen nagy magasságba felhágni, egy olyan őrhelyre, ahonnan a földkerekséget a lábunk alatt szemlélhetnénk! Akkor teljes bizonyossággal tárulna elénk, hogy a világ rom, és nyilvánvaló lenne, hogy birodalmak birodalmakat, népek népeket, királyságok királyságokat, királyok királyokat pusztítanak el, némelyek a magasba emelkednek, mások lezuhannak, némelyek a dicsőség és a gazdagság vágyától gyötrődnek, mások viszont az országukból elűzve, vagy a keserű szolgaság miatt szenvednek, vagy kegyetlen halállal halnak. Némelyeket folyók nyelnek el, másokat vadak szaggatnak széjjel. Sokan menyegzőkön táncolnak, többen pedig a koporsót gyászos könnyeikkel ékesítik, ezek megszületnek, mások meghalnak, ezek a bővölködnek gazdagságban és méltóságban, amazok pedig hosszú szegénységtől gyötrődve, ajtóról ajtóra koldulva, tengődnek. Ó mennyire különös az emberi dolgok forgandósága, soha eléggé el nem siratható állapota!

Mondanivalómat fölülmúlja azonban a dolgok nagysága, és sokkal kevesebb mindaz, amiről szólok, mint amennyi szükséges lenne! Térjünk tehát a mi dolgainkra, és mintha az égből ereszkednének alá, időzzünk el egy kis ideig ezek felett, és mérlegeljük józan elmével a mi esendőségünkre, halandóságunkra való emlékezést. Még a nagy Ábrahám is, aki minden hívőnek atyja volt, oly mélyre hajolt Jehova színe előtt, hogy magát nem is embernek, hanem pornak és hamunak ismerte el. Jákób pátriárcha pedig saját életútjáról a fáraó előtt őszintén azt vallotta, hogy az csak bujdosás volt.⁸⁶ Jób a hit és a tűrés kivétele példaképe nem kételkedés nélkül ki nyilatkoztatta, hogy az asszonytól született ember rövid ideig él, és bővölködik a bajokban, és miként a virág, elenyész.⁸⁷ Pál apostol a jelen való világ utálatától szenvedve, és a mennyei életért vágyától hevülve, kiváló dolognak tartotta, hogy ezekre a szavakra fakadjon: „kívánnám elköltözni, és Krisztussal lenni”⁸⁸ Ugyanígy vélekedtek más hívek is, akiknek neve és élete Krisztusban megszentelődött, ugyanezt mondták életükben és halálukban. Az ugyanis a kereszténynek egyik biztos jele és pecsétje, hogy szüntelen megemlékeznek esendőségükről és halandóságukról, és jelenlegi sorsukat megvetvén, arra vágyakoznak, hogy a másik élet részesei lehessenek.

Ezzel a pecséttel elpecsételve, és az Úrban kegyesen elnyugodva, elvette a mennyei dicsőség örökkévaló koronáját felséges Károlyi Zsuzsanna, aki nevét és életét egyedül a Megváltó Krisztusnak szentelte. Vajon ő nem úgy érzett és cselekedett, hogy könnyen bárkinek is nyilvánvalóvá váljék, hogy ő emlékezett a halandóságára, és a jelenvaló világgal szembeni utálattól

⁸⁶ Ábrahám közbenjár a Szodomában lévő Lótért. Gen. 18, 27. Jákób a fáraó előtt Gen. 47, 9.

⁸⁷ Jób, 14; 1-2. Ez volt Szilvási Márton Bánffy-Hunyadi prédicator május 23-i prédikációjának textusa.

⁸⁸ Pphil. 1, 23. Dési István május 25-én, Tordán mondott prédikációjában a III. Tanúság argumentumaként hivatkozik erre az igére.

szenvedett, és az Apostollal együtt sóvárgott arra, hogy ő is részese legyen a másik életnek. A legtökéletesebb meggyőződése volt afelől, hogy ő a lelkének része szerint tűz, a testének része szerint pedig sár, hogy az élete bajokkal terhes, és valamiképpen a gyötrelmek tűzvésze volt. Sőt miután a maga törekénységéről és halandóságáról való emlékezést mint egy Ariadné-fonalat megszerezte, ama lelki Minotaurusnak ravasz fortélyát is csodálatos módon kikerülte, kifogott a zsarnokon, mivel Ulisszeszhez hasonlóan ő is elzárta szemét és fülét e világ szirénjeinek gyönyörködtető csábításaitól, csalfa énekétől, és elhajózott mellettük, elérve az örök nyugalom kikötőjét. A halálra való emlékezés, a világ megvetése segítette őt abban, hogy a bűnöktől tartózkodjék, ez ösztönözte Isten dicsőségének előmozdítására, míg végül is az örök élet utáni sóvárgás annyira fellángolt fel benne, hogy Pál apostollal együtt „elköltözni, és Krisztussal lenni” óhajtott.

Jelen vannak, s tanúságot tesznek erről mindazok a tekintélyes férfiak, akiknek szolgálatával élt, akiknek tanítása, erős vigasztalása emelte fel, midőn már elnyelte volna őt az oly sok fajta betegség. Tanúskodnak emellett szavai is, amelyek az ő kegyességének illatát hordozzák, hősökhöz illő jóakarató, bőkezű ajándékai, amelyek az Egyház javára lettek felhalmozva, amelyeknek én magam is, noha érdemtelenül, részesültem, a szabad művészetek más művelőivel együtt, különösen ebben az évben az igen nagy műveltségű és tiszteletre méltó Petri Ferenc kollégámmal egyetemben. Tanúskodik végül – szavai hiteléről – az egész élete, amely egyszerű és alázatos volt, hiszen nagyon is emlékezett Nabukodonozor királynak arra a szobrára, melynek feje arany, törzse ezüst, lába azonban sár, noha nagy tiszteletet, nagy gazdagságot, nagy ragyogást tulajdonítottak ennek, de nem feledhető, hogy ez mind agyaglábakon áll. Noha Júnó madarához⁸⁹ hasonlóan a test gyengeségéhez képest a koronáját a méltányosnál magasabbra emelte, agyaglábai nyomban kitűntek, és legalantasabb módon zuhant a földre.

Nincsen elegendő időm, sem szavam, sem tudóm, hogy erényeinek akár csak századrészt is, melyekkel ragyogott, mint a nap, előszámláljam, legyen elég ezeket ízeletgetni. Éppen ezért az ő példája az asszonyi tisztaságban, hűségben, reménységben, kegyességben, alázatosságban, szelídségben mindenki számára követnivaló: A jelenlegi életet, egész világi mulandóságával együtt el kell vetnünk, hogy minél előbb átmehessünk az Angyalok és minden szentek népes gyülekezetébe.

Martinus Opitzius beszéde

Felséges fejedelme a Szent Római Birodalomnak és Erdélynek, Kegyelmes, Nevezetes, nemzeti Nagyságos, Nemes és Tiszteletes, Híres és Kiváló Urak, minden Rendből való Hallgatóim!

Nincsen e világon olyan tökéletes boldogság, amelyhez ne lenne mindjárt hozzákötve valamiféle sorscsapás, amint a dolgoknak e jelenvaló állása is világos példával mutatja. Midőn magasabb szempontból szemléljük mindazokat, amik a tökéletes boldogság állapotához e törekény mindenségben szükségesek lehetnek, ezek közül szinte semminek hiányát, ó Felséges Fejedelem nem szenvedted. Mert ha azt kell valóban boldog életnek mondanunk, ami elhagyván e külső hiábavalóság lármáját, egyedül az erényen nyugszik, akkor te királyi, emelkedett és fáradhatatlan lelkeddel már egy kissé a halandóságnak tetőfokán is túlléptél.

A békeszerzés művészetében a legnagyobb hősökkel kell összevetni téged, a hadviselés sikereiben pedig még elébe is kell helyezni a legkiválóbbaknak. És azokban is, amelyeket általában a oly sokra tartanak, kincsekben, tiszteletben hatalomban bőségesen ajándékozott mag az

⁸⁹ Júnó madara a páva.

égi jóindulat, és úgy tűnik, hogy még a szerencse teljes erővel elborítva téged sem tudott ártásodra lenni.

De, ó fájdalom, mily törékeny, mily bizonytalan dolog is az, hogy arról győződünk meg, bármi baj bárkit elér. Honfitársaid nagy öröme, a külföldiek oly nagy elismerése és köszönete közt, a béke reménységének idején ért téged, ó hatalmas Fejedelem, a legsúlyosabb seb. Lelkednek ezt a felét, ezt a te teljes lelkedet, gondok közti menedékedet, örömedet, a legszeretettebb hitvest viaszszólította magához az, akinek türelméből eddig véled élt, és neked csak az utána való legkeservesebb, fájdalommal és gyásszal teli sóvárgást hagyta meg.

Mivel a senkihez nem hasonlítható Úrnő sírjánál noha szólásra emelkedtem, én, akinél soha nem volt bőségében a beszéd, mentségül a Kegyességet hozom. Mert az elhunyt erényei méltók arra, hogy megérdemelt dicsérettel felidézzék, kétlem azonban, hogy lenne erre bárkinek is elegendő tehetsége. Legkegyelmesebb fejedelmünket is vigasztalással kellene felderíteni, az ő legyőzhetetlen lelkének azonban akkora bátorsága és szilárdsága van, hogy ezért mindkét feladatamtól elállok. Hozzájárul még mindezekhez az is, hogy a hallgatóknak ez a magasztos koszorúja, melynek egy része a halhatatlan cselekedeteiről túl a történeti évkönyvek ékes beszédén és igyekezetén már meggyőződéssel van, más, számosabb része életkora és tudása szerint is, és mindenben, ami a komoly megszólalás kötelességét illeti, engem messze felülmúl. De mi ezt inkább elviseljük, minthogy a hiányát érezzék bennünk a tudásnak és a tiszteletnek, amellyel a nagy embereket életükben és halálukban tartozunk.

De hogy beszédünk eredete onnan legyen, ahonnan e minden asszony közt a legnagyobb is: Pannónia adta nekünk őt nekünk Isten különös ajándékaként Ez a termő vidék bővelkedik az ég és a föld minden ajándékával, mert a búza gazdag termésével, a bor kiválóságával, az erdők és ligetek sokaságával, a folyamok szépségével, a fémek bőségével bármely vidéket versenyre hív. Ez emelte a Deciusokat, Aurelianusokat, Probusokat, Diocletianusokat Iovianusokat Valentinianusokat, Gratianusokat a birodalom legmagasabb székébe. Ez az, amely Szent Márton, Jeromos, Dudits Zsámboki szellemét, e csaknem isteni férfiakat a világra hozta. Ez az a föld, amelyen Corvin Mátyás a hadak villáma kívánt megszületni és nevelkedni, aki egyszerre, egy időben uralkodott a szarmatákon, cseheken, gétákon, osztrákokon. Az a föld, amely oly sok vitézt nevelt termékeny öln, míg máshol épp csak volt ember. Mivel e föld volt az úrnők közt e legkiválóbbnak szülőházája, itt most nem is említem a Károlyiak ragyogóan híres nemzetségét, a lélek erényes bátorságát és nemességét szinte mindjárt a levegőjével szívta magába.

Miért említeném vallásosságát, Isten iránti csodálatos kegyességét? Esküszöm nektek arra, hogy igen éles észéhez ha csak egy kicsiny tanultság járult volna, a Szentírás ismeretében egy ember sem múlhatta volna felül. Még a tudósokra is, akiknek ez a tudás a sajátjuk, gyakran rápirított. Midőn könyörgései áradtak, úgy tűnt, mintha az imádság belső hevétől és lángjától lett volna elragadtatva. Az erényeknek ezt a napját, kivételes testi szépségén kívül is fényes csillagként övezte sok más adomány, amelyeket itt még csak felidézni sem lehetséges, nemhogy előadni.

A nagy fejedelmeknek más egyebek közt nem kicsiny terhe az, hogy minden beszédüket, tettüket és szokásukat, mondhatnám szinte a gondolataikat is gondos igyekezettel kikutatják. Nem csak a nyilvános termekben hanem még a hálósobák elrejtett zugait is felkeresi az emberi kíváncsiság, és az elrejtett dolgokat váratlanul a nép szeme elé, a ragyogó fénybe tárják. Mindenfelé kutatnak, minden zugba bemásznak. Nem került azonban semmi olyan a birtokomban, ami ha nyilvánosságra jut, ne az Úrnő legnagyobb dicsőségére és tiszteletére szolgálna majd. Felséges urának abban a kiválóságában, amelyre őt az égi akarat és a hadi vitézség emelte, a gőg valamiféle szele, – szokásos asszonyi betegség ez – elragadhatta volna, magának azonban a kedvező dolgoknak ebben az áradásában semmit, csak egyedül az örömet kívánta tulajdonul.

Attól az önmérséklétől, amelyet ifjúkorától fogva megtartott, semmiben nem tért el. Ezért, amidőn hős urunk várakat ostromolt, városokat zárt körül, a hatalmas ellenség seregeit

törte össze, ő eközben az otthon idegenségét, az emberi nem legerősebb ellenségét győzte le, és verte földre. Férjét mennyi szeretettel, alattvalóit mennyi kegyességgel, a nélkülözőket mennyi ajándékkal, a vétőket mennyi kedvezéssel, ismerve, ismeretlenül mennyi emberi érzéssel ajándékozta meg. Semmit, ami önála tisztább, semmit, ami józanabb, semmit, ami mértéktartóbb, semmit, ami szelídebb lett volna nem látott ez az egész század. Mivel egész életében a szegényeket féltette, a foglyokat felöltöztette, az összetörteket megsegítette, és ahányszor csak tehetett, szerencsájukat támogatta, még haldoklásában sem akarta szűkmarkú lenni, és végrendeletében a szegényekre nem csekély pénzadományt hagyott. Ő, te a közösség javára, mindenki támogatására született asszony.

Bátorságát és állhatatosságát, mely csaknem férfihoz méltó volt, ha más nem, életének végső szakasza mindenképp megmutatta. Útközben rohant reá még csekélyebb hévvel ez a végzetes betegség, mely gyenge testének erejét csaknem felemésztette, de még hátrahanyatlani sem akart a kocsiban, és kezdetben minden sorscsapást erős lélekkel viselt. A túrhetetlen fájdalomnak semmi jelét nem mutatta sem arcán, sem szavakkal. Később Kolozsváron, midőn nyilvánvalóvá lett előtte fenyegető végzete, az orvosok igyekezetét vagy megvetette, vagy hogy ne tűnjön úgy, hogy megveti, csak alig engedte meg.

Mérlegelte ugyanis igen bölcsen az Úrnő, hogy mennyit ér az, amit itt hagy, és mennyit, ami felé egyre közelebb ér. Láta, hogy mindaz, ami miatt tengerre szállunk, földet ásunk, szántunk, hadakozunk, izzadunk és szenvedünk a semmiségnél alig jelent többet. A dolgos állat, az ember csak annyi, mint a buborék, csillog és semmivé lesz. A halálhoz, amelyhez, mint egy bíró elé, mi legtöbbször nyakon ragadva, rabszíjra kötözve, hurcoltatunk, ő nyugodt arccal és nyugodt lélekkel közeledett. Azt gondolhattad volna, hogy valamiféle vendégként, vagy kedves barátként egy lakomára hivatalos, amelynek eljövetelére, miként az őrálló, sóvárogva, készen várakozott. Akik őt a Szentírással óhajtották vigasztalni, azoktól egy-egy ígét fogadott el, noha elhatározta, hogy a természet gyötrelmei között buzgó könyörgésekből vesz erőt, mégis félt. Így reménnyel és hittel eltelve, és eltelve az örökkévalósággal, melyet halandóként csak részben ismert meg, boldogan és készségesen ajánlotta tiszta lelkét Megváltónknak, aki őt vérével váltotta meg, és egy sóhajtás nélkül, nem adva a bánatnak semmi jelét, elhagyta testének törékeny házát.

Ő te boldog és nagyon áldott Zsuzsanna, míg éltél, megtanultál meghalni, szívedre ölelted Uradat Istenedet, akinek halála által a mi halálunk megtörtetett és semmivé lett. Most átléptél oda, ahol testedben nem lehetsz, lelkedben viszont szüntelen élsz. Azt, ami halandó volt, ezeket az izmokkal összekötött csontokat, ezt a bőrt, amely elrejt mindazt, amellyel mint egy kötelékkel vagyunk összekötözve, ezeket annak, akinek részét alkotják, nagy anyánknak, a földnek visszaadtad, te pedig örökké valóan, te pedig romolhatatlanul boldogabb állapotban vagy, megszabadultál minden idegen tehertől, és elhagytad ezeket.

Légy boldog, ég áldjon téged, aki egykor a földnek, most a mennynek lettél az ékessége, mi is abban a rendben, melyet Istenünk megenged, követünk majd téged. Addig is halhatatlan dicséretedet amennyire lesz bennünk erő, az utódokra bízunk, hogy erényeid méltó szemlélésével tegyük könnyűvé a sóvárgást utánad. Téged is, Felséges Fejedelmünk, míg a sors engedi, a te igen szeretett hitvesed vár maga mellé, ám azt óhajtja, hogy őt inkább abban a mostani boldog állapotában idézd fel emlékeidben, mint könnyekkel és gyásszal kövesd, mely haszontalan.

Bármi lett is vele, nem a természet ellenére lett. Ez a nap, ez a hold, ez földkerekség, szárazföld és tenger minden percben a maga változását szenved. A fáknak, füveknek, virágoknak, vadaknak egyetlen törvény munkál: születnek, s elvesznek. Akár a hajdani, akár a mostani időket tekinted, szabad városok, szabad országok és népek hamar vagy birtokká válnak, vagy végképpen eltűnnek. Melyikünk is merhet magának halhatatlanságot remélni? Minden test csak fű, és ennek minden dicsősége csak, mint a mező virága! Vesd össze az ember leghosszabb idejét is ősenek végtelen életkorával: épp csak egy perc! Vesd össze a földkerekség egész kiterjedését, melyet gögösen Európának, Ázsiának, Afrikának, Amerikának nevezünk, a mennybolt véghetetlen nagyságával, alig csak egy lábnyi! Nem csekély gyengeség fog el minket. Néme-

lyek városokat építenek, mások lerombolják azokat. Ezt a nagyravágyás, mely a nagy lelkek pestise, emezt a kapzsiság nem hagyja nyugodni. Van, aki gazdagságot szerez, van, aki elszórja azt. Olykor a reménység, olykor az irigység, olykor a könnyelműség uralkodik. Bizonytalan, ugyan ki a bölcsebb Héraclitosz, amidőn sír, vagy Démocritosz, amidőn kacag, mivel az ember ostobaságát csak a szerencsétlensége múlja felül. Nem engedi a természet, hogy másik életet éljünk, mikor minket megteremtett, csak azt, amelybe mindannyian könnyekkel belekezdünk. Ezzel a sorssal lépünk az életbe, és amint kezdve lett, azt utánozza a maradék évek sora.

Egyiké a szenvedés, másiké a szegénység, másé a száműzetés, és ismét másé mindaz, amittől ezek gyötretnek. Ha ezek nincsenek mi magunknak kötelességeket, és életünket, melyet álommal osztunk részekre, megerőltető munkával, telhetetlen kívánságok hiúságával gyötörjük. Többnyire ezek közben jön el váratlanul a halál, és egy ostoba láz vagy kövecske miatt megszakítja a valamiben ténykedők gondjait. Nincs ez tekintettel sem méltóságra sem korra. Ahogyan a gyümölcs, hol éretlenül szakítják le, hol meg éretten magától lehullik, úgy közülünk is egyesek éveik sarjadásában és virágjában, mások életük végén, mégis azonban elhivatattunk. E dolgok miatt a vénség, melyre annyian, hogy nekik osztályrészül jusson, terhekkel súlyos, hisz vagy betegségeket hoz magával, vagy saját maga már betegség.

Mivelhogy, ó Legkegyelmesebb Fejedelem a te hitvesed nem fog ezekre jutni, neked sem kell a sorsán keseregned. Akár a természet, akár a dicsőség szerint ő eleget élt. Bejárta azt a pályát, amelyet a Legfelső Akarat engedett neki, és amilyen erényekkel az idősebb kor ékeskedik, azokat ő életének teljében érte el. Megmenekült a bajoktól életének vesztesége nélkül. A halandók királysága helyett halhatatlanok királyságát uralja, mely a büntelen bárány, Jézus Krisztus vérében részesülőké. Nem volt neki ehhez szüksége sem hadigépre, sem katonákra, sem ostromtornyokra, sáncokra, csak könyörgésének könnyei, Istenhez forduló hitének sóhajai voltak azok, amelyekkel mindenféle ágyúnál, hajítógépnél erősebben foglalta el égi székhelyét. Átköltöztvén abba a királyi palotába, távol a betegségektől, gyanakvástól, irigységtől, fegyverek örületétől, mely miatt ez az egész világ szenved, azoknak az örömöknek örvend, amelyeket szem nem látott, fül nem hallott, senki halandó ember elméjével meg nem érthet.

Elköltözött az árnyékok közül a fénybe, az áradatból a kikötőbe, a fogságból a szabadságba jutott, olyan életet él, melyet sem az időnek, sem az örömnek semmi határa nem korlátoz. Istennel eltelve ül a boldog lelkek karának középső helyén, körötte ezer angyal, akikhez tisztaságával, szent életével már itt hasonló volt. Látja színről színre az Atyát, a Fiút és a Szent Lelket, a végtelen és örökkévaló Szentháromságot, melynek térdeihöz visszük könyörgésünk, és szívünkől kérjük, bízassa vigasszal megözvegyült Felségünket, adja életéhez azokat az éveket, melyeket Úrnőnk életétől elvett. Későn érkezzen el az a nap, ó Isten, amely elhívja majd a legkiválóbb Fejedelmet, aki a hit és a haza védelmére született! Adj neki békét, adj neki biztonságot, vagy ha a hitszegő béke helyett nyílt háborúba kezd, add, hogy az ellenség alattomos készülődését állhatatosan, mint eddig, elhárítsa.

És mivel a te megmaradt egyházad ellen feltámadott a pokol egész gyűlölete, különösen a mi Germániánkban, és szinte már diadalban részesülve, kegyetlenül gúnyol minket, engedd meg, hogy töretlen lélekkel a te neved dicsőségéért, a szabadságért, oltárainkért tanuljunk meg élni és meghalni! Tenélküled, ó Seregek Ura, a mi győztes vezérünk nélkül semmik vagyunk. Te vagy a mi segedelmünk és bátorságunk. Jöjj, tehát, és ne késsél! Adj azoknak józan észet, akik vetélkedő irigység törekvése miatt vagy gyáva rettegéstől kényszerítve, elfordultak a jó üggytől! Emeld fel azokat, akik elcsüggedtek, és adj hazát az ellenséges hatalom miatt elűzötteknek, amíg Téged abban a másik hazában, amely felettünk van, ahová az igen boldog Fejedelemaszszonyt előreengedtük, ott majd vég nélkül tiszteljünk és dicsérjünk téged! Ámen.

A tiszteletre méltó Geleji István szónoklata⁹⁰

Mennyire szomorú, mennyire gyászos ez a nap, minden rendből itt lévő hallgatóim, melyen az oly kegyes és oly isteni Úrnő, aki noha minden jó ember könyörgései szerint is arra méltó, hogy az örökkön élők szokásait kövesse, most a halottak sorsában osztozik. Mennyire siralmas, mennyire gyászos ez a nap, amely nekünk inkább éjszaka, mint nappal, amelyen a fényre legméltóbb patrónánk a föld legsötétebb üregébe szállott alá.

Milyen nagy gyászt idéztek elő a halandók számára az éther csillagai, mikor homályba borultak, és mekkora cimmeriusi sötétséget⁹¹ árasztottak árnyékukkal a földre: milyen nagy fájdalomra szerzett okot nekünk e feltűnően fénylő csillag lehanyatlása, és a nyomorúságnak milyen sűrű és milyen nagy fellegével borított árnyékot az arcokra! Ó jaj e csillag homályba borulásával homályba borult minden fő ékessége is, gyászossá lett minden alak ragyogása, minden arc üdesége elhervadt, és végül minden hangszer elhallgatott.

Kérlek titeket, ó csillagok, gyűljetek ide körém, és nézzétek e gyászruhás sokaságot, szemléljétek a köröttem állóknak másról elfordított, földre szegzett bánatos tekintetét, fénysugaratok járja be az arcokat, melyeken a könnyek gyászözöne buzog! Miből eredt, ó halhatatlan Isten, e szokatlan dolognak oka, hacsak nem abból, hogy a mi Napunk, fényes csillagunk a föld alá távozott. Ennek lehanyatlását gyászolják Alsó és Felső Pannónia előkelői, panaszkodik Dácia minden lakója, siratják a szószékek, templomok, iskolák, keseregnek a műzsák, a műzsák tanítványai, és fájdalomukról siraloménekekben, panaszdalban tesznek bizonyosságot.

(2) Nekem pedig csupán csekélység lenne, hogy ez a csillag lehanyatlott? Engem, miként más halandókat, vajon nem vett körül egyetlen sugarával sem, hogy annak kihunyásával méginkább áradjanak a könnyeim? Bizony ez egyáltalán nincs így! Sőt inkább sóhajtozva valom be, és fájdalmasan ismerem el, hogy énnekem is, noha másképp, mint másoknak, lehanyatlott ez a csillag. Éppen ezért minden kegyességtől idegen lennék, utálatos és megbocsáthatatlannul hálátlan és szégyenletes, ha én egymagam minden gyászoló között szeretetlenül, minden gyászszelégiát éneklő között *tompa arccal*⁹² állanék meg.

(3) Ezért egyrészt e hálára érdemes léleknek, mint valamiféle tiszta példaképnek felmutatására, másrészt legkegyelmesebb Úrnőnk igen kiváló erényeinek bemutatására vállalkozva, mielőtt az ő tiszteletre méltó maradványait elborítaná a föld, elétek tárom, noha szűk terjedelemben, az ő csodálatra méltó hasonlóságát és természetes összhangját a Nappal. Amíg ezt egészen ügyetlen Minervámmal, szavaim dísztelen eszközeivel elmondom, alázatosan egy negyedórásckára a figyelmeteket kérem.

⁹⁰ A szöveget caputokra osztottam az áttekinthető elemzés végett. (M. Gy.)

⁹¹ A kimmeroszok völgye az Oceanus mellett, a legtávolabbi nyugaton, az alvilág bejáratánál van. Örökös köd és sötétség borítja. Innen ered a *tenebrae Cimmericae*, cimmerusi sötétség kifejezés. Homérosz az Odüsszeia Neküia részletében (Od. 11, 14 s k.) így említi:

Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe

és felhőbe takartan; a nap sose néz le rájuk,

és sohasem fénylik sugarával az égi magasból,

sem mikor útnak ered, föllépve a csillagos égre,

sem mikor újra leszáll, és föld fele fordul az égről;

vészeli éj feszül egyre e gyarló földilakókra. (Devecseri Gábor fordítása)

Ovidius szerint (Metamorph. 11; 592-615) ennek közelében van az Álom istenének (Hüpnosz, Somnus) lakhelye.

⁹² A szövegben görögül, latin átírásban: szerepel: *kophon prosopon*

(4) Ami a Nap a maga szférájában, ugyanaz a Krisztusban kegyesen meghalt Fejedelemsasszony a Föld körében, mindkettejük hasonló tulajdonságainak egybevetésével ez bárki számára nyilvánvaló. A Nap egyedül van, hiszen nincsen rajta kívül más Nap, mivel önmagában is oly igen ragyog, hogy felkeltekor minden csillag elhomályosul. Méltán vélem úgy, hogy Úrnőnk is kiváltképpen egyedüli volt e földgolyón erkölcsében és kegyességében. Volt-e hozzá hasonló a kortársnői, a kiváló asszonyok közt akár kegyességben, akár tiszta erkölcsben, volt-e hozzá mérhető bárki okosságban, s volt-e neki mása egyéb asszonyi adományokban? Úgy hiszem, aligha van, vagy volt ilyen, mert az ő kiváló kegyességének, kivételes tisztaságának, okos titoktartásának, férfihoz illő nagylelkűségének, pazar bőkezűségének és a keresztyén világban jól ismert hírnevének ragyogása elhomályosította a többi asszonynak, mint kisebb bolygóknak a fényét, és előttük hevesen lángoló fáklyához hasonlóan követendő példaként tündökölt.

(5.) A Nap a csillagok között a legelső helyet uralja, királyuk és uralkodójukként a hét planéta körében középen trónol, ezért a többi csillagból álló kíséretére, amely koronaként övezi őt, mindenfelől ragyogó sugarakat szór.⁹³ Így ő is, az Úrnő, nem annyira a szerencse kegyéből, méltóságának, rangjának kiválóságából, mint inkább az összes asszonyi erényben kitűnő elsőségével igényelte magának teljes joggal a fejedelmi elsőséget, és érdemelte ki azt, hogy középen, magasabb székre üljön, hogy onnan a homályosabb és kevésbé ismert nevű úrnőkre erényeinek ragyogó sugarait vesse, így készítve őket egyfajta versengésre, hogy nevük hasonlóképpen halhatatlan legyen, hírük nemes erényekkel gazdagodjon.

(6.) A Nap, amikor felkél, az éjszakai árnyakat, sugarainak legyezőjével szétszórja a nap-pali fellegeket, elfújja a zivatarokat, elűzi a viharokat, a levegőt derűssé teszi, jóságos ábrázatától az égbolt verőfényes és tiszta lesz: így Úrnőnk is jóindulatú kegyességével és kedves szelídségének szellőjével a bánat fellegeit elűzte a bánatos homlokokról, és miután messze kergetett minden fájdalmat és keserűséget, visszahelyezte jogaiba az örömet és a boldogságot. Nem oly régen még belviszálytól és nyílt lázadásra törekvő tömegektől, ezek indulataitól lángolt az egész ország, ő a lelkeket nyájas szavakkal magához edesgette, a vezérek szívét megnyugtatta, ily módon vette elejét annak, hogy a még füstölgő harag ismét lángra kapjon. Még ezen kívül is fejedelmi férjének haragját, mely olykor-olykor az ország lakóival vagy udvarának embereivel szemben valami okból fellángolt, mézet csepegtető, harmatos ajkainak kedves szavaival oltotta ki, és miután így összebékítette őket, a maga mértéktartó kormányzásával az állam nyugalalmát megőrizte. A megengesztelődött fejedelmet alattvalói iránti kegyességre, az alattvalókat viszont a fejedelem iránti jóindulatra vezérelte annyira, hogy úgy látszott kölcsönösen versengenek a kötelességteljesítésben, és nem könnyen lehetett eldönteni, hogy a fejedelem lett-e kegyesebb az alattvalóival, vagy az alattvalók lettek engedelmesebbek fejedelmük iránt.

(7.) A Nap fénysugarainak és melegének együttes kiáradásával, valamilyen rejtett hatóerővel a Hold alatti szférában, melyet saját égi körével ölel körül, és tart össze, mozgató és cselekvő erővel munkálkodik, és az élőlények létehez szükséges táplálékot előhozza a termékeny föld gyomrából, mindenféle terméssel ajándékozza meg az évet, sőt az élőkben az Isten szerinti szaporodás készítését támasztja. Így ő is, a mi Úrnőnk, alattvalóit és mindenkit, aki csak az ő birodalma határai közt élt, jóságából eredő erővel ruházott fel és látott el, gazdagon osztogatott javain táplálta azokat, akiket a szegénység kemény járma szorított, vagy az éhség gyengített el, a kenyérének támaszával, mint egy leszúrt karóval szilárdította meg őket, a nincsteleneket is bőkezűen segítette.⁹⁴

⁹³ Az antikvitástól örökölt geocentrikus világkép szerint a Firmamentum, vagy az állócsillagok egétől számolva, hét bolygó kering koncentrikus körpályán a központ, a mozdulatlan Föld körül: ezek a Szaturnusz, Jupiter, Mars, Nap, Vénusz, Merkúr, és a Hold. A Nap tehát az egész rendszert tekintve az ötödik helyen, középen ragyog.

⁹⁴ A latin eredetiben: „inedia languidos pavit, baculo panis tamquam palo affixo consolidavit”. A *baculum panis* a Bibliából átvett metafora, és a szövegrész ellentétes jelentéssel utal Ezékiel könyvének 15. rész 16. versére, melyek a választott népe ellen haragra gerjedt Isten szavai. A Vulgata szerint: *ego Dominus locutus sum quando misero sagittas famis pessimas in eos quae erunt mortiferae et quas mittam ut disperdam vos et famem congregabo super vos et conteram vobis baculum panis*. A revideált Károli-fordításban: *Elárasztalak az éhség félelmetes nyilaival a*

(8) Midőn a Nap a zenitről, vagyis a mi szélességi pontunkról az egyenlítőn túl a Zodiákus déli csillagképein keresztül leereszkedik, és sugarai ferdén súrolják a földet, akkor annak tagjai elgémberednek, a hajlékony bokrok megdermednek, és a fagytól minden, ami lágy volt, kőkeménnyé válik. Amikor azonban a Baktérítő felől megfordítva a gyeplőszárat, visszatér, visszafordított sugarai megkettőzik melegét, és ennek hatására a föld tagjaiban a velük született és természetből fogva bennük levő melegség újra felhevül, ami rideg, meglágyul, ami fagyott, folyékonyra válik, kitárul a föld, és minden szinte a halálból új életre támad.⁹⁵

(9.) Így a mi Úrnők is, amikor az orcánk elől a Magyar Királyság legszélső határai, az ausztriai vidék⁹⁶ felé távozott, bizony mindnyájunk lelke a félelmes aggodástól megrettent, a jótéteményekre szorulóknak védenek az éhezéstől elgyengültek, és gyenge, teljesen elerőtlenedett tagjaikat a távolba felényújtották. Amikor azonban egy kis idő multával visszatért, és újra meglátta megszokott otthonát, visszatért ismét a lelkekbe az elevenség, a csontokba a hév, a kiszikadt dolgokba a hajlékonyság, a gyengékbe az erő, a félholtakba a lélek. Ennek egyedül akár a legutóbbi év nyári napfordulója körüli visszatéréssel is módfelett bizonyítékát adta. Ugyanis mielőtt királyságunk legszélső határait illették lábai, nyomban a megviselt és a szükségtől megterhelt szegények tömegesen keresték meg őt, könyörgő levelek sokaságával rakták tele kezét, és a nélkülözők pénzadományért, a jogtalanságot tűrők s szenvedők jogi védelemért esedeztek nála. S ugyan mennyi ideig élvezték e szerencsét honfitársaink, s örvendtek ennek, ugyanis amíg Transsylvánia lakói Úrnőjük visszatéréssel bejárták igen tágas birtokaikat és igen kellemes földjeiket, addig ő mindenki nem csekély bánatára ismét Magyarországon termelt. Ahonnan ismét miként a napóra, együtt mozogva a Nappal, amely a maga körpályáján a Ráktérítőre visszatérve, már a Bika jegyének körülbelül a 24. fokán haladt, ő is Dácia határaihoz fordult vissza, és az országlakosok kolozsvári gyűlése idején, mintha napfogyatkozást szenvedne el, minden jó ember gyászával és fájdalomával lehelte ki lelkét, s e végzetes esete miatt az utána való örök vágyakozást hagyta maga után.⁹⁷

(10.) Ó jaj nekünk szerencsétleneknek, akik számára e drága, tiszta fő fényét veszítve a rút és sötét sírba hullik, hogy eltemessék! Ó jaj, mennyi reménye vészett oda mindannyiunknak! Ó, boldogan mit meg nem ígérnénk, csak a mi Úrnők egészségben visszatérhessen hozzánk! Ó, milyen sóhajtasokat vettünk a kebelünkbe! Kinek a lelkét nem élesztettük, bízattuk, aki a dolgok áhított végkifejletére várakozott? Eltávozott, eltűnt, kihunyt, elpusztult minden remény, minden ígéret, minden várakozás! Ó jaj, mily nagy a lelkek csalatkozása!

(11.) Ti, honfitársaim, ugye gondoltatok arra, hogy úrnőtök, a ti legdicsebb napotok visszatér hozzátok? Azt határoztátok, hogy így fogadjátok majd azt, aki újjáépítette Fehérvár leomlott falait? Ezzel a gyászos orcával kívántátok az udvart és Úrnőtöket házaitek közé fogadni? Ezzel a halotti pompával a templom díszes mennyezete alatt akartátok fogadni a ti istennőtöket,

vesztetekre - mert hiszen ezeket pusztulásotokra küldöm -, és éhséget bocsátok rátok, összetöröm a kenyerek botját. Elárasztalak az éhség félelmetes nyilaival a vesztetekre - mert hiszen ezeket pusztulásotokra küldöm -, és éhséget bocsátok rátok, összetöröm a kenyerek botját.

⁹⁵ A Zodiákuson, az Állatövön haladó Nap, az Őszponton, az őszi napéjegyenlőség pontján szeptember 23-án jut át az Egyenlítő síkján. Miután ezen áthaladt, az ekliptika déli félkörén száll alá a legmélyebb pontig, a Téli Napforduló pontjára. A téli solistitium december 21. Ez, mivel az antikvitásban ekkor a Zodiákus Bak csillagképben állt a Nap, a Bak-pont, illetve az Egyenlítővel párhuzamos vonala a Baktérítő. Innen a Nappálya észak felé haladva ismét az Egyenlítő felé tart, amelyen a Tavaszponton, a tavaszi solistitiumban, március 21-én halad át, és emelkedik egészen a nyári napfordulóig, a Rák-pontig, amely június 21-re esik.

⁹⁶ Költői túlzás illetve szójáték. Károlyi Zsuzsanna nem az osztrák tartományokban, hanem a Felvidék, a Királyi Magyarország városaiban, Besztercebányán, Selmecbányán, Kassán fordult meg. Az *ausztriai vidék* csak irányt jelöl, és Ausztria nevének latin eredetijére: az *auster* szóra utalva, amelynek jelentése 'déli', a Nappályával való párhuzamot erősíti.

⁹⁷ A Bika jegy 24. fokának számításánál Geleji 10 fokot tévedett, mivel a Bika-jegy IV. 21-től V. 21-ig tart. Április 21-től 14 fokot, azaz napot számítva, jön ki Károlyi Zsuzsanna Kolozsvárra érkezésének dátuma, május 5. Egyébként már korábban megérkeztek Erdélybe, mivel Bánffyhunyardon kellett időzniük az úrnő gyengesége miatt.

Zsuzsannátokat, ezt az isteni illatozású rózsát? Ó, nem! Bizony, nem! Sokkal inkább jó egészségben, sokkal inkább az élet levegőjét lélegezve, sokkal inkább királyi pompával diadalkocsin megérkezve, sokkal inkább férjével, ellenségei felett diadalmaskodva, nagy dicsőségben, a mi legkegyelmesebb Urunkkal együtt kívántátok őt üdvözölni! Ó, csalfa emberi reménykedés! Ó, halandók megcsalt könnyörgései! Ó, minden rosszra, minden az ellenkezőjére fordult a szerencse igazságtalansága miatt! Így, így hunyt ki a mi csillagunk, és mindannyiunk felett mélységes éjszaka vett uralmat.

(12.) Mégis azonban, amiként a Nap a maga sugárzó lényegében soha nem fogyatkozik el, hanem csak nekünk tűnik úgy, hogy az átlósan közöttünk lévő Hold homályosabb testének szembenállása miatt tűnik el a fénye, akként ez a mi csillagunk is nemcsak hogy nem szűnt meg önmagában is ragyogni, hanem az eddigénél sokkal nagyobb és fényesebb ragyogást nyert magának, számunkra pedig azt hagyta, hogy fényéből, mely a halál sűrű homályától lett elborítva, tovább részesüljünk. Így tehát csak a mi számunkra és nem a saját maga számára hunyt ki a mi nagyon jóságos Úrnök fénye, hogy így ne csak saját életével, ne csak a gyökereiből eredő, vele született melegségének táplálékával ragyogjon, hanem nekünk fényesedve saját magát égesse el, épp úgy, ahogyan a gyertya is másokért égve éli fel magát. Csak nekünk, nekünk, és nem a maga számára halt meg, amiképpen nem önmagának, hanem nekünk élt.

(13.) Ezért ahogyan a Nap, amikor a mi félgömbünkről az ellenkező féltekén élőkhöz száll alá, és miután a föld tömegének hatása szinte kioltja a fényét, minden, ami az ellentétesen elhajló ég alatt van, sűrű homályba borul, mintha külsejét gyászba öltöztetné, szomorúságot és fájdalmat mutat, úgy, bizony mi is, mivel ez a fénylő csillagunk, melyet semmi nem szennyezett be, mely a mi szemünknek kellemes, szívünknek gyönyörűsége volt, és most a föld rejtekébe hatolt, és fölé boruló vastag föld fedi, bizony mi is mindnyájan egyformán fekete szalagokkal, komorrá tett arccal, szívtépő könnyörgéseknek, a kegyetlen és marcangoló fájdalomnak adjuk át magunkat. Ó jaj, és ismét jaj nekünk! Meghalt minden örömünk, elhunyt a boldogságunk! Mindenkinnek gyászpanasza árad. Félrevetve lehullik a hajdís, és a leányok szétzilálva terjesztik szét fésületlen hajukat, nem gondolnak arra, hogy fényes és sima legyen homlokuk: hamu koszorúzza gyászosan a fejüket. Ó, semmilyen feledés nem enyhíti a gyászt! Ó, soha eléggé el nem siratható e csapás! A vakok szemevilága, gyengék Scipiója⁹⁸ volt az, akinek csontjai íme a ti szemetek előtt vannak, akit ugyanolyan szerencsétlenség sodort el, mint bárki mást, aki most íme megtörtetett.

(14) Siratják ezután táplálójukat az éhségtől elcsigázottak, keresik a ruhátlanok azt, aki felöltözteti őket, de ő nem jelenik meg. Az árvák sírva hívják anyjukat, az özvegyek oltalmazójuk után kiáltanak, de ő nem válaszol. Az egyház a támogatóját, a szent jegyek kiosztói, a műzsák és a műzsák kedveltjei dajkálójukat panaszolják, de ő nem lép elő. Alárendeltjei, szolgálói és szolgálói Úrnőjük után sóvárognak, de ő nincs jelen. Jaj most mi lesz! Mi az oka ennek a nagy keserűségnek! Hová tűnt, hová rejtette el fejét? Milyen rejtekhelyen tűnt el? E súlyos boltozat alatt? Ennek a ragyogó sírnak öblös üregében, holtan ebben az ólomkoporsóban rejtőzik.

(15.) Rejtőzik, és már oly nagyon óhajtja, hogy e sötét föld alatti tömlöcbe alászálljon. Innen egy hosszú éjszaka után, hogy a vigasztalódás teljesen el ne hagyjon minket, ama végső hajnali szürkületben, ahogyan a Nap a Földnek keleti pereméről új fénnel kél fel, úgy ő is majd ragyogó orcával jelenik meg az égen, és e földi körből Krisztus igazságának napjával a fellegek ragyogó szekerén az égi napfogyatkozás helyébe lép, szétszórja örökkévaló fénysugarait, és nem szenved soha többé fogyatkozást.

SZÓLOTTAM.

⁹⁸ Szójáték, amelyben a *scipio* szó 'bot, pálcá', tehát támasz jelentése és a római Cornelius nemzetség vitéz lelkű férfiainak *cognomene* egyszerre érvényesül.

Szilvási K. Márton *Disputatio phisica de Coelo, quam Deo* című vitájának Geleji második orációjára vonatkozó részletei

A *Disputatio* a krisztianizált ptolemaioszi világrépre épül:

XVI. *Et cum omnia sublunaria propter dispositionem ac passionem materiae sint mutabilia, correptibilia, et multiplici varietati subiecta; Coelum tamen expers est omnis mutabilitatis nec alterari, nec corrumpi, nec generari, nec minui potest.*

„És mivel a Hold alatt lévő az anyag elrendeződése és tehetetlensége miatt változó és romlandó és sokféle változásnak van alávetve. Az Ég azonban felül van minden változáson, sem mássá nem válhat, sem el nem pusztulhat, sem meg nem születhet, sem meg nem kevesbedhet.”⁹⁹.

A Szentírásra hivatkozva azt közli, hogy az ég és a föld mulandók.

XVII. *Negamus tamen ex hac assertione concludi posse, coelum neque ortum, neque interitum habere; h.e. aeternum et incorruptibile esse (quea opinio tam Philosopho, quam homini Christiano indigna) Quia coelum non simpliciter et per se est, incorruptibile, sed ex Dei voluntate sit, quod non corrumpatur quemadmodum mixtae, nec mutetur ut elementa, Alias enim sacra Scriptura testatur, Coelum et terram tandem peritura. Ita Psaltes Psal. 102: «Opera manuum tuarum sunt Coeli, ipsi peribunt et omnes sicut vestimentum veterascent»*

„Tagadjuk azonban ebből az állításból azt a következtetést, hogy az égnek ne lenne keletkezése vagy elmúlása, tehát azt, hogy örök és romolhatatlan lenne. (Ez nem is annyira a bölcsek, mint inkább a keresztyén ember számára méltatlan vélemény) Az ég nem egyszerűen és önmagától létezik, és romolhatatlan, hanem Isten akaratából való az, hogy nem szenved romlást, miként a keverék dolgok, és nem szenved változást, miként az elemek. Másként tesz erről ugyanis bizonyosságot a Szentírás: az Ég és a föld végül el fognak múlni. Így szól erről a zsoltárok közül a 102. «Az eget is a te kezdednek munkája. Azok elvesznek, mindazok elavulnak, mint a ruha.»”

A szférákról. Vannak, akik csak az állócsillagok egéről tudnak

XX. *Quidam enim unam tantum Sphaeram esse opinati sunt, in qua stellae fixae eundem situm perpetuo observantes, insident: Erraticae vero ab uno parte Coeli ad alteram instar Piscium transmearent; quai sphaera esset praealtum mare, ubi alii summo natant.*

Quidam tres globos fecerunt, stellarum, Solis et Lunae. Quidam octo, quidam vero decem constituerunt.

„Néhányan úgy vélik, hogy csak egy szféra létezik, amelyen az állócsillagok ülnek örökké megtartva ugyanazon a helyzetüket. A bolygók azonban az Ég egyik részéről a másikra vándorolnak a halakhoz hasonlóan, mivel a szféra egy igen mély tenger, melynek legfelső részén úsznak.”

XXI. *Coelum vero quod dicitur Empyreum, supra Sphaeram, quam nos dicimus decimam, immobile et mire lucidum, thronum gloriae divinae, domicilium Angelorum atque electorum hominum esse credimus. Ab Apostolo 2. Cor 12. vocatur tertium coelum a Chrisito domus Patris Joh. 14.*

„Az ég azonban, amelyet Empyreumnak is neveznek túl azon a szférán, melyet mi a tizediknek tartunk, úgy hisszük, hogy mozdulatlan és csodálatosan fényes, az Isten dicsőségének trónusa, Angyalok és a kiválasztott emberek lakhelye. Az Apostol ezt a 2 Kor 12 szerint a harmadik égnek nevezi, Krisztus pedig az Atyja házának. János 14.”

⁹⁹ Ezt a disputatio szerint sok évszázad tapasztalata is bizonyítja.

A bolygómozgások tudományos leírása

XXII. *Totum illud coelum mobile in diversos dividi orbes demonstratur a diversis motibus aperte moveri videmus. – Illud enim de Platonis et Aristotelis sententia super polis mundi ab oriente in occasum movetur (ennek körforgása 24 óra) servatu semper sui cursus ratione unde et aplanes, hoc est minime errans dicitur ac spatio 24 horarum absolvitur.*

XXIII. *Nam aplanes 24 horarum spacio cursum suum proprium conficit. Luna uno mense, Mercuriuis, Venus et Sol uno anno. Coelum Jovis 12 annis Saturnni vero 30 annis*

(22) „Az az ég teljes egészében mozog, és nyilvánvalónak látszik, hogy különböző körökre osztva különböző mozgásokkal.¹⁰⁰ Az az ég ugyanis Platon és Arisztotelész véleménye szerint a világ sarokpontjain keletről nyugat felé körbefordul, mindig a saját pályájának törvényét szolgálva, ezért is mondják *aplanés*nek, tehát igen csekély mértékben elmozdulónak, és e forgás 24 óra alatt megy végbe.” (23) „Az *aplanész*, tehát az álló csillagok ege 24 óra alatt végzi el ezt a pályát, a Hold egy hónap alatt, a Merkúr, Vénusz, és a Nap egy év alatt, a Juppiter Ege 12 év alatt, a Szaturnusz pedig 30 év alatt.”

A Szentírás mint bizonyító érv a természeti jelenségekre

XIIX. (18) *Coeli vero figuram oportet esse globosam et rotundam*

Az ég alakja szükséges, hogy kerek és gömb legyen.¹⁰¹

Az Ég gömb formájára bizonyítékként a Prédikátor könyve 1, 5, 6. verseit hozza¹⁰²

XIX *Si igitur Sol citra omnem requiem semper movetur circulariter ut haec verba indicant Ergo eodem motus et cursus genere necesse est, ut etiam reliqui omnes orbes moveantur.*

„Ha tehát a Nap nem nyugodva mindig körbejár, ahogyan ez az ige mutatja, szükséges tehát, hogy ugyanolyan mozgása és pályája legyen, mint ahogyan az összes többi bolygó is mozog”

A Napról

XXIV. *In his orbibus putamus eundem esse nobilitatis ac dignitatis ordinem, excepto orbe Solis, qui inter omnia astra principem dignitatis locum obtinet, nempe medium, ut inde Sol, tamquam Rex et princeps Planetarum...quasi medio vim suam quoquo versum diffunderet, et attemperaret. Si enim esset in septimo Sphaera e tanta locorum distantia multo remissus interventu lucis inferiora corpora calefaceret, atque omnia frigore propemodum obrigerent: Si in primo ardoribus cuncta deflagrarent ob eius vicinitatem.*

„A bolygókörok közt úgy véljük, hogy a nemességnek és méltóságnak egyforma rendje van, kivéve a Nap körét, mivel az minden csillag között a fejedelmi méltóságot tartja hatalmában, mivel középen áll, és ebből fogva szinte ez a bolygók királya és fejedelme...és középről szinte bármerre fordulva szétáraszthatja és elosztja az erejét. Ha ugyanis a hetedik körön állana, a helyek igen nagy távolsága miatt sokkal lanyhábban melegítené fel fényének segítségével az alant lévő testeket, és a hidegtől csaknem minden megdermedne. Ha azonban az aaz első helyen állna a közelsége miatt heves sugaraival minden felgyújtana”.

¹⁰⁰ Itt Platonra és Arisztotelészre hivatkozik: 2. *de Coelo* cap. 10 tex. 59.

¹⁰¹ Erre szolgáló érv szerinte az, hogy a Nap, a Hold, a csillagok és a Zodiákus jegyek körmozgást végeznek.

¹⁰² *Oritur Sol et occidit Sol iterum ad locum suum spirat ubi oritur: Properat ad meridiem et circumit ad Aquilonem.* És a nap feltámad, és elnyugszik a nap; és az ő helyére siet, ahol ő ismét feltámad, Siet délre, és átmegy észak felé. (Revideált Károli) Az ebből vonja le a közölt következtetést.

.
